

KULTÚRA SLOVA

*Casopis
pre jazykovú
kultúru
a terminológiu*

*Orgán
Jazykovedného ústavu
Eudovíta Štúra
SAV*

HLAVNÝ REDAKTOR

Ján Kačala

VÝKONNÝ REDAKTOR

Matej Považaj

REDAKČNÁ RADA

Eugénia Bajzíkova, Klára Bu-
zássyová, Ján Findra, Gejza
Horák, Ján Horecký, Ján Kača-
la, František Kočíš, Ivan Masár,
Ján Oravec, Matej Považaj,
Jozef Ružička, Anna Rýzková,
Ján Sabol, Elena Smiešková

REDAKCIA

813 64 Bratislava, Nálepková 28

KULTÚRA SLOVA — RIČNÍK 19 — ČÍSLO 10

OBSAH

MASÁR, I.: Niektoré dyna- mické črty zoologickej a bo- tanickej nomenklatúry (Do- končenie)	321
ONDRUŠ, Š.: Pri prameni slova <i>guľáš</i>	329
NÍŽNANSKÝ, J. R.: O pomeno- vaniach príležitostných po- častovaní	332
Názvoslovie z odboru merania	340
Základné názvy z fyziky . . .	345
Základné názvy z astronómie	349

Diskusie

FERIANC, O.: Poznámky a do- plnky k slovenským názvom niektorých druhov hrdličiek	356
---	-----

Rozličnosti

Význam slova <i>inžinierstva</i> . I. Horecký	360
Slovesá so zakončením <i>-nať</i> a <i>-ňat</i> . K. Palkovič	360

Správy a posudky

Vedecká konferencia o jazyko- vej politike a jazykovej kul- túre v socialistickej spoloč- nosti. B. Ricziová	362
Pozoruhodná konfrontácia dvoch vrstiev slovnej zásoby. I. Ma- sár	364
Bulharská práca o terminológii. J. Horecký	366
Kniha o modernej slovenčine. E. Jančovičová	368
Prvý zväzok českého frazeolo- gického slovníka. G. Horák	370
Exkluzívny slovníček. I. Masár	374

Spytovali ste sa

Výstavný, výstavnícky, vystavo- vateľský. I. Masár	375
---	-----

Niektoré dynamické črty zoologickej a botanickej nomenklatúry

(Dokončenie)

IVAN MASÁR

3. Z predchádzajúcich zistení sa zreteľne ukazuje, že zoologický a botanický systém sú systémy v značnom pohybe. Okrem uvedených faktov sa dynamickosť v nich prejavuje úsilím ustáliť formálne dostatočne výrazné pomenovania najmä pre príslušníkov konkrétnych jednotiek systému pomenovaných dosiaľ rovnakým menom {porov. Matoušek — Hensel, c. d., s. 39}. Z terminologického hľadiska je toto úsilie opodstatnené, pretože zavedenie nových slovotvorných formantov na odlišenie príslušníkov rozdielnych jednotiek systému by bolo pre prax výhodné. O zavedenie nových slovotvorných formantov aspoň pre niektoré jednotky sa pokúša mladšia generácia zoológov, ktorá si najmä v súvisi s pohybmi v systéme uvedomuje, že by bolo ideálne, keby sa pre každú systémovú jednotku mohli ustáliť a rezervovať osobitné slovotvorné prostriedky, aby sa jednotka pomocou nich dala identifikovať aj bez sprievodného označenia *rad*, *trieda*, *kmeň* atď. Prax je však nateraz taká, že sa rovnaké slovotvorné alebo tvarotvorné prostriedky zamieňavo používajú na pomenovanie príslušníkov rozličných {vyšších} jednotiek systému, napr. *rad háčikovce*, *trieda strunovce*, *kmeň ploskavce*, *skupina prvoústovce* — *rad pásovky*, *trieda vírniky*, *kmeň výtrusníky*, *pododdelenie dvojsúmerníky* {Slovenské mená... 1978}. Niekedy majú tieto jazykové prostriedky funkciu odlišovať rovnaké systémové jednotky: *trieda meňavky*/*Amoebina*, *trieda meňavkovce*/*Testacea*, *kmeň výtrusovce*/*Sporozoa*, *kmeň výtrusníky*/*Cnidosporida*

atď. [tamže]. Pravda, dosiahnutiu spomenutého ideálu stoja v ceste viaceré závažné prekážky, predovšetkým dlhoročná ustálenosť mnohých názvov a potom predpokladaná potreba hýbať aj takými tradičnými názvami, ako sú povedzme *nálevníky*, *hubky*, *mrle*, *hlísty*, *ulitníky* a i.

3.1. S úsilím prekonať isté komplikácie v používaní zoologickej nomenklatúry a prispieť k jej vypracovanosti a presnosti súvisí návrh na zavedenie konštantných slovotvorných prostriedkov pre štyri systémove jednotky: pre nadrad sa navrhuje prípona *-vidné*, pre rad prípona *-tvaré*, pre podrad prípona *-rodé* a pre podčeľaď prípona *-bližne* [Matoušek — Hensel, c. d., s. 38—39]. Prípona *-vidné* sa v návrhu chápe ako domáca paralela latinského slovotvorného formantu *-morpha* (*kaprovidné* — *Cyprinimorpha*), prípona *-tvaré* je domácim náprotivkom latinského formantu *-formes* (*kaprotvaré* — *Cypriniiformes*), prípona *-rodé* (*slukorodé* — *Scolopacea*) a prípona *-bližne* (*slukobližne* — *Scolopacinae*) sú domácou paralelou rovnakých morfológických a odlišných slovotvorných prostriedkov, t. j. plurálu a prípon *-us*, *-inus* (porov. Masár, 1983, s. 294). Treba pripomenúť, že tu vlastne nejde iba o návrh. Sami navrhovatelia vo svojich prácach tieto názvy už používajú a takto tvoria aj ďalšie potrebné názvy (porov. ilustračné príklady v ich citovanej štúdii a literatúru v súpise k nej). Pevná opora na zavedenie tohto typu pomenúvacích prostriedkov do zoologickej nomenklatúry je v botanickej nomenklatúre, kde sa bez výhrad akceptujú názvy ako *marsileotvaré*, *prasličkotvaré*, *sladičotvaré* a analogicky podľa tohto modelu sa utvorili aj ďalšie názvy s inými konštantnými formantmi, napr. s formantom *-kveté* — *saracénokveté*, *ružokveté*, *prvosienkokveté*, *pupencokveté* (pozri Slovenská botanická nomenklatúra, 1953). Napokon formant *-tvaré* sa už hojne využíva v časti zoologickej literatúry, ako ukazujú názvy *ostriežotvaré*, *letúnikotvaré*, *mugilotvaré* (Brehm, 1971). Pravda, významová náplň názvov s formantom *-tvaré* v botanickej a zoologickej nomenklatúre nie je úplne totožná. Význam botanických názvov s týmto formantom možno zachytiť a opísať formulou „[rastliny] majúce tvar/podobu ako rastlina, ktorej meno je v slovotvornom základe“, teda *sladičotvaré* „rastliny majúce podobu sladiča, podobajúce sa sladiču“, *prasličkotvaré* „[rastliny] majúce podobu/tvar prasličky, podobajúce sa prasličke“ atď. V zoologickej nomenklatúre sa predpokladá bohatší obsah formantu *-tvaré*, pretože sa nemá vzťahovať „len na vonkajší tvar (exteriér), ale aj na vnútornú štruktúru, tvar a anatómiu vnútornej stavby tela“ [Matoušek — Hensel, c. d., s. 38]. Sémantická náplň ostatných formantov sa však takto nevymedzuje, hoci je to nevyhnutné. Je síce jasné, že napr. význam formantu *-vidné* nemožno spájať s významom adjektíva

vidný „plný svetla, jasú“, resp. „viditeľný“, ale už nie je celkom jasné, či slovo *vidný* (z neho je formant *-vidný*) ako adjektívny derivát od slova *vid* súvisí s významom „tvar, podoba, vzhľad“ alebo s významom „obmena, modifikácia“, resp. aj so zastaraným významom „jav, úkaz“. Ak sa predpokladá súvislosť s prvým významom (takýto predpoklad má do istej miery oporu v ruskej nomenklatúre, porov. napr. *krysovidnyje/Caenolestidae* „majúce podobu krýs, podobné, podobajúce sa krysám“), potom treba pamätať na to, že vlastne ide o synonymum formantu *-tvaré*. Bez presného vymedzenia nemôže zostať ani formant *-rodé* (*slukorodé*), keďže sotva ide o taký význam, aký má v terminologizovaných adjektívach *vajcorodé*, *živorodé* a i. používaných v zoologickej literatúre, a napokon ani formant *-bližne* (*slukobližne*) majúci zrejme vyjadriť istý vzťah medzi dvoma odlišnými jednotkami systému (podrad *sluky* — podčelaď *slukobližne*), resp. vzťah medzi príslušníkmi patriacimi do konkrétnych systémových jednotiek.

Akceptovaním navrhovaných formantov by sa v zoologickej nomenklatúre vyriešili isté nomenklatorické problémy, napr. to, že slovenské názvy niektorých podradov a podčeladi by sa nemuseli komentovať či sprevádzať informáciou v podstate neterminologickej povahy (porov. *Scelopacinae* „sluky v užšom zmysle“, *Scolopacea* „sluky v širšom zmysle“ — Matoušek — Hensel, tamže). Návrh treba ešte prediskutovať a uvážiť dôsledky jeho uplatnenia, ale nestačí odmietnuť ho iba poukazom na umelosť názvov utvorených navrhovanými formantmi či poukazom na ich prílišnú závislosť od latinskej predlohy. Silným argumentom proti odmietnutiu je z jednej strany botanická nomenklatúra utváraná na rovnakých princípoch ako zoologická nomenklatúra, z druhej strany aj sama zoologická nomenklatúra, pretože v nej sa napodobňovaním či kalkovaním latinských vedeckých mien ustálil veľký počet slovenských názvov (porov. napr. *brvoústочки* — *Trichostomatida*; *holoústочки* — *Gymnostomatida*, *bezuústочки* — *Astomatida*).

3.2. V poľnohospodárskej a ochranárskej praxi, vo výskume, ale aj v najširšej verejnosti je v súvislosti so zoologickou a botanickou nomenklatúrou najväčší záujem o názvy príslušníkov rodu a druhu, t. j. o jedince z najnižších jednotiek systému.

Názvami (menami) jedincov patriacich do istého rodu sú podstatné mená v nom. sg. a v prevažnej väčšine sú to substantíva mužského rodu alebo ženského rodu, názvy stredného rodu sú v oboch nomenklatúrach zriedkavejšie; pomenovanie rodu sa vyjadruje mononomicky: *vrtníka/Trypeta*, *syřárka/Piophila*, *ploskáčik/Lithocolletis*, *hnílobožrút/Lonchaea*; *rumaňek/Matricaria*, *králik/Chrysanthemum*, *podbelica/Homogyne*, *palina/Artemisia*; *šídlo/Brachytrou*; *proso/Panicum*.

Názvy jedincov patriacich ku konkrétnemu druhu sú binomické a

tvoria sa tak, že sa k rodovému menu pridáva spravidla adjektívny postponovaný prívlastok: *urtivka kvetná*/*Trypeta onotrophes*, *syrárka drobná*/*Ptophila casei*, *ploskáčik jabloňový*/*Lithocolletis blancardella*, *hnílobožrút hnedokrídly*/*Lonchaea fumosa*; *rumáček pravý*/*Matricaria chamomilla*, *králik makovitý*/*Chrysanthemum coronarium*, *podbelica alpinska*/*Homogyne alpina*, *palina strapatá*/*Artemisia laciniata*. Za latinským atribútom sa pri rodových aj druhových menách v obidvoch nomenklatúrach, ale častejšie v botanickej nomenklatúre uvádza v podobe jednoliterovej alebo viacliterovej spravidla verzáلكovej skratky meno autora alebo autorov, ktorí konkrétneho jedinca objavili, opisali, začlenili do systému atď., príp. aj celé jeho meno: *Cyperus* L., *Claudium* P. B. R.; *Oscinella* Becker. V slovenských názvoch sa takáto spresnená podoba druhových mien nepoužíva.

3.3. Ustáľovanie rodových a druhových mien vyžaduje veľké odborné vedomosti z príslušného odboru a schopnosť využívať pomenúvacie možnosti konkrétneho jazyka. Osobitne náročné je ustáľovanie druhových mien. Druhové meno je vlastne kondenzovaným opisom jedinca a v podstate má tú istú funkciu, akú v iných odboroch spĺňa definícia termínu. Ustálenie druhového mena je určením dominantnej vlastnosti jedinca, ktorá ho jednak výstižne charakterizuje, jednak odlišuje od ostatných príslušníkov druhu, a preto je tu rozhodujúcim činiteľom adekvátna motivácia pomenovania.

Viacere motivačné prvky sú spoločné pre botanickú i zoologickú nomenklatúru, napr. farba (sfarbenie) tela alebo jeho časti: *havrán čierny*/*Corvus frugilegus*, *žeriav popolavý*/*Grus grus*, *žltouchvost hŕňny*/*Phoenix phoenicurus*, *pŕhlavár čiernohlavý*/*Saxicola torquata*; *mrlík zelený*/*Chenopodium viride*, *mrlík červený*/*Chenopodium rubrum*, *gília trojfarebná*/*Gilia tricolora*, *kamienka pestrá*/*Myosotis discolor*, *ostreň počerný*/*Nonea pulla*. Ako vidieť z uvedených názvov, motivácia farbou (sfarbením) sa realizuje rozlične: v rodovom mene (*žltouchvost*) alebo v druhovom mene (*mrlík červený*) a okrem toho sa so zreteľom na vecné súvislosti zachytáva sfarbenie celého tela (*havrán čierny*, *mrlík zelený*) alebo len jeho časti (*pŕhlavár čiernohlavý*). Druhovými menami typu *pestrý*, *trojfarebný*, *rôznofarebný* sa motivácia farbou vyjadruje veľmi všeobecne, teda bez zachytenia konkrétnych farieb, menami typu *žltkastobiely*, *sírovožltý*, *tmavočervený*, *černastý*, *počerný*, *černejúci*, *pomarančový*, *purpurový* atď. sa zasa zachytávajú typy farieb, ich intenzita alebo rozličné jemné farebné odtiene a kombinácie.

Podobne ako motivácia sfarbením je pre obidve nomenklatúry spoločná motivácia tvarom a vzhľadom tela alebo jeho častí. Medzi takto motivované zoologické názvy patria napr. *potápač kučeravý*/*Pelecanus crispus*, *ľadovka dlhochvostá*/*Clangula hyemalis*, *komba krátkoprstá*/

Galago senegalensis, medveď pyskatý/*Melursus ursinus*, medzi botanické názvy napr. mrlík hlavatý/*Chenopodium capitatum*, kochia chlpatolistá/*Cochya trichophylla*, sivovlasec rožkatý/*Eurotia ceratoides*, mrlík figolistý/*Chenopodium ficifolium*. Tvar a vzhľad tela alebo jeho častí sa nezachytáva iba druhovými menami, ale najmä v zoologickej nomenklatúre (napr. mená hmyzu) aj rodovými menami, ako sú *vretienka*, *chochlačka*, *vejárovec*, *okanka*, *pílovka*, *šidlovka* a i. Mnohé mená tohto typu sú utvorené na báze motivačnej formuly podobnosti vecí y podobná veci x {porov. Horecký, 1982, s. 202}.

Napokon pre obidve nomenklatúry je spoločná aj motivácia miestom výskytu a bližším zemepisným určením: *myšiak hôrny*/*Buteo buteo*, *dážďovník skalný*/*Micropus melba*, *jaguár americký*/*Panthera onca*, *štrkáč texaský*/*Crotalus atrox*; *palina prímorská*/*Artemisia maritima*, *starček barinný*/*Senecio paludosus*, *kamzičnik rakúsky*/*Doronicum austriacum*, *králik indický*/*Chrysanthemum indicum*. Vo funkcii druhových mien sú v týchto prípadoch časté adjektíva *poľný*, *púšťový*, *stepný*, *džungľový*, *krovinný*, *horský*, *potočný*, *poriečny*, *barinný*, *lesný*, *hájny*, *úbočový*, *roľný*, *vodný*, *morský*, *dúbravový*, *múrový* atď., ako aj adjektíva utvorené od názvov svetadielov, morí, riek, hôr, horstiev ap.

3.4. Prírodzene, že vzhľadom na podstatné rozdiely v štruktúre rastlinného a živočíšneho tela, vzhľadom na možnosť živočíchov pohybovať sa, prijímať potravu ap. je v zoologickej nomenklatúre repertoár motivačných prvkov bohatší a neraz aj celkom odlišný ako v botanickom názvosloví. Pri druhových menách živočíchov sa ako motivácia pomenovania používa potrava, a tak živočíchovia žijúce sa hmyzom, rybami, vajcami atď. sú *hmyzožravé*, *rybožravé*, *vajcožravé*, živočíchovia žijúce sa rastlinami majú ako druhové meno vzťahové adjektívum utvorené od mena rastliny či stromu, ktoré požierajú alebo na ktorých parazitujú; v tejto súvislosti sa vyskytujú adjektíva ako *čerešňový*, *smrekový*, *smrekovcový*, *papraďový*, *cibuľový*, *ľubovníkový* atď. Takýto motív pomenovania sa hojne využíva pri ustáľovaní mien hmyzu. Ďalším motívom pomenovania môže byť napr. vernosť stanovištu, hlas/zvuk, ktorý živočích vydáva, pohyb, cudzopasníctvo na iných živočíchoch atď. a vtedy sa na pomenovanie používajú adjektíva *ťahovavý*, *prelietavý*, *škriekavý*, *vznášavý*, *osí*, *včelí*, *jelení*, *ľudský* a i. {porov. aj Matoušek — Hensel, c. d., s. 39}.

Popri vzťahových adjektívach rozličného typu používajú sa ako druhové mená aj prídavné. Tie sú oveľa častejšie v botanickej nomenklatúre, kde bývajú druhovým menom prídavná *zanedbaný*, *križený*, *skřížený*, *zriasený*, *stiahnutý*, *rozčapený*, *vystupujúci*, *prečisťujúci* a mnohé iné (niektoré z nich prechádzajú medzi prídavnými menami). Okrem toho sa špeciálne pre botanickú nomenklatúru ustálili ako druhové mená

rozličné zložené adjektíva, napr. *veľkolistý, dlholistý, okrúhlolistý, končistolistý, dlhotŕňový, krátkotyčinkový, trojlistý, osemtýčinkový* a iné utvorené na báze morfológických osobitostí rastlinných jedincov alebo podľa počtu konkrétnych orgánov rastlinného tela. Spomedzi zložených adjektív ako druhových mien treba osobitne upozorniť na typ *hľavníkolistý* utvorený na základe porovnávania („majúci listy ako hľavník“). Ide o typ reprodukováný vo veľkom rozsahu, pretože umožňuje porovnávanie a pripodobňovanie listu konkrétneho jedinca k veľkému počtu rastlín (porov. *rozmarínolistý, kocúrníkolistý, dúško-listý, jaseňolistý* atď.). Do tejto skupiny druhových mien patrí aj spomínaný typ s formantom *-kvetý* (pozri bod 3.1.), ďalej zloženiny s časťou *-semenný, -kláskový, -klasý, -steblový, -plodý, -nosný*. Takto utvorenými adjektívami sa odborná slovná zásoba rozrastá veľmi intenzívne, ale väčšina z nich je použiteľná iba na špecifické pomenúvacie ciele v príslušných odboroch a nepreniká do vrstvy bežných slov. V zoologickej nomenklatúre sú paralelou uvedených druhových mien adjektíva *červenohlavý, krátkosrstý, holokrký, striebročelý, krátkobru-chý, čiernooký* a i.

3.5. Popri vzťahových adjektívach, prídastkách a zložených adjektívach bývajú aj substantíva: *chrúst mlynárík/Polyphylla fullo, chľapačka čiernoritka/Bombilius discolor, bzikavka slepo-očka/Chrysops caecutiens, balanús hubkár/Balanus spongicola, reďkev ohníca/Raphanus raphanistrum, karfiol repka/Brassica napus, príl'bica jedhoj/Aconitum anthora, tuľok baklažán/Solanum melongena*. Sú to tzv. prístavkové prívlastky (Oravec, 1982, s. 131). V slovenčine nepredstavujú osihotený, výlučný ani nový spôsob vyjadrovania determinácie (pripomeňme v tejto súvislosti názov *pes voňač*, pozri bod 1), preto zdržanlivý postoj k nim môže byť prekvapujúci (pozri Matoušek — Hensel, c. d., s. 39). Do tejto skupiny sa organicky včleňujú aj mnohé exotické názvy prevzaté a adaptované spravidla z vedeckých latinských mien, napr. *lemur makako/Lemur macaco, lemur katta/Lemur catta, indri babako/Indri brevicaudatus*. Pri názvoch cudzokrajných živočíchov (tzv. exotov) je preberanie a adaptácia latinských mien bežná aj v inojazyčných nomenklatúrach. Neznačí to však, že by druhové meno exota malo mať iba formu prístavkového prívlastku. Aj pri exotoch sa podobne ako pri domácich jedincoch používajú ako druhové mená aj adjektíva (porov. *agu zlatý, kabar pižmový, nilgau pestrý, kahan nosatý, kengura veľká; baobab dlaňovitý* atď.).

3.6. Osobitný typ druhových mien reprezentujú posesívne adjektíva utvorené od osobných vlastných mien: *zebra Gréviho/Equus grevyi, kalon Edwardsov/Pteropus medius, kengura Bennetova/Macropus ben-netti; štiav Steinov/Rumex steinii, mrlík Klinggraeffov/Chenopodium*

klinggraeffii, slez *Zoernigov/Malba zoernigii*. Ani tento typ mien sa neodporúča tvoriť (Matoušek — Hensel, tamže). Dôvod je zrejmé v tom, že dedikačnými menami sa nevystihuje nijaká vlastnosť pomenúvaného živočíšneho alebo rastlinného jedinca, na ktorej sa zakladá pomenúvanie pri absolútnej väčšine rastlín a živočíchov.

3.7. Najnižšou jednotkou systému je poddruh. Mená v rámci tejto kategórie sú trinomické, pričom prvé meno je rodové, druhé druhové a tretie poddruhové. Poddruhové mená sú zvyčajne motivované geografickým výskytom (*škorec obyčajný stredoeurópsky/Sturnus vulgaris vulgaris*, *topoľ čierny americký/Populus deltoides*), výraznými znakmi (*jelení jazyk celolistý/Phyllitis scolopendrium*) a napokon aj v rámci tejto systémovej jednotky sa výnimočne uplatňujú dedikačné mená (*zebra kvaga Chapmannova/Equus quagga chapmani*, *zebra kvaga Grantova/Equus quagga granti*).

4. Záver. Zoologická a botanická nomenklatúra majú veľa spoločných črt. V obidvoch nomenklatúrach sa uplatňuje umelý klasifikačný systém v podstate so zhodnými jednotkami (kategóriami). Tento systém nie je absolútne stály, jeho nestabilitu ovplyvňuje postupné vnášanie výsledkov výskumu. Prejavuje sa to v preskupovaní jednotiek systému (kmeň sa môže zmeniť na triedu, rad na triedu atď.) a v rozpade rodov ako jeho základných jednotiek (z jedného rodu môžu vzniknúť viaceré rody). Presuny sú často sprevádzané zmenami v pomenúvacích postupoch (*hľisty — hľistovce*, *živočichy mnohobunkové — mnohobunkovce*, *plúcnaté — plúcnatce*), rozpad rodov zasa kladie vysoké nároky na tvorbu rodových a druhových mien (porov. text a tabuľku v bode 2.1.). Badateľné sú zmeny pri adaptovaní prevzatých názvov: latinské neutrá sa do slovenčiny nepreberajú len v podobe zodpovedajúcej staršiemu vývinovému štádiu nomenklatúry, t. j. ako neutrá (*eumetazoa/Eumetazoa*), ale aj ako feminína (*spirury/Spiruroidea*) alebo maskulína (*chordáty/Chordata*).

Ďalšou spoločnou črtou obidvoch nomenklatúr je to, že sa isté morfológické prostriedky (singulár a plurál) a isté slovotvorné prostriedky (napr. formanty *-tvaré*, *-ovité* atď.) používajú na označenie jednotiek systému, resp. na utvorenie zhrnujúceho pomenovania príslušníkov jednotky. Plurálové podoby mien sa viažu na vyššie jednotky, singulárové na nižšie (rod, druh, poddruh). Mená príslušníkov vyšších jednotiek, ako aj mená rodov sú mononomické, druhové mená sú binomické, poddruhové trinomické. Úsilie mať podľa možnosti pre každú systémovú jednotku osobitné formálne prostriedky vidieť v pokuse zaviesť do zoologickej nomenklatúry formanty *-rodé*, *-tvaré*, *-vidné*, *-blížne*, pričom oporou je botanická nomenklatúra a istá časť zoologickej literatúry.

Rodové, druhové (poddruhové) mená majú mimoriadny význam pre širokú prax. Ich prudký rast je podmienený rozpadom rodov a požiadavkami praxe. Tieto mená majú často v obidvoch nomenklatúrach zhodnú motiváciu, ale s ohľadom na rozdiely medzi rastlinami a živočíchmi uplatňuje sa aj špecifická motivácia (napr. pohybom, potravou). Druhové a poddruhové mená sa zásadne dávajú za rodové meno, antepozícia je výnimkou (*bičikaté riasy*). V pomenovaní exotov druhovými menami sa popri domácich druhových menách (*agu zlatý*) intenzívne uplatňuje preberanie a adaptácia latinských vedeckých mien (*lemur katta/Lemur catta*).

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava

LITERATÚRA

- BREHM, A. E.: Život zvierat. 2. Ryby, obojživelníky, plazy. Prel. R. Klačko. Bratislava, Obzor 1971. 384 s.
- BUFFA, F.: Vznik a vývin slovenskej botanickej nomenklatúry. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1972. 428 s.
- ČERVENKA, M.: Návrh názvov pre niekoľko rastlinných rodov. Československý terminologický časopis, 1, 1962, s. 232—234.
- FERIANC, O. a kol.: Slovenské mená hmyzu. Bratislava, Veda 1975. 308 s.
- FERIANC, O.: Zoológia pre vyššie triedy stredných škôl. Bratislava, Štátne nakladateľstvo 1947. 254 s.
- HOŘECKÝ, J.: Pomenovania motivované podobnosťou. In: Studia Academica Slovaca. 11. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1982, s. 197—205.
- Kamaldulský slovník [fotokópia]. Archív historického oddelenia Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV.
- HINDÁK, F. — KOMÁREK, J. — MARVAN, P. — RUŽIČKA, J.: Kľúč na určovanie výtrusných rastlín. I. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1975. 400 s.
- KŘÍŽ, Z. a kol.: Lesnícka botanika. Bratislava, Příroda 1973. 441 s.
- MAJTÁNOVÁ, M.: Sémantika viacslovných botanických názvov. In: Jazykovedné štúdie. 16. Red. J. Ružička. Bratislava, Veda 1981, s. 247—249.
- MASÁR, I.: Niektoré dynamické javy v odbornej lexike. Kultúra slova, 17, 1983, s. 291—295.
- MASÁR, I.: Slovenská jazykoveda a odborná terminológia. Kultúra slova, 16, 1982, s. 326—333.
- MATOUŠEK, B. — HENSEL, K.: O zásadách tvorenia slovenského menoslovia živočíchov. Múzeum, 27, 1982, č. 4, s. 37—42.
- NOVÁČKÝ, M. J.: Botanika pre VI. a VII. triedu slovenských gymnázií a pre učiteľské akadémie. Bratislava, Štátne nakladateľstvo 1943. 265 s. + 265 obr.
- ORAVEC, J. — BAJZÍKOVÁ, E.: Syntax. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1982. 272 s.

SKLADANÁ, J.: Kamaldulský slovník [doktorská dizertácia] 1975. 254 s. Archív historického oddelenia Jazykovedného ústavu L. Štúra SAV.

Slovenská botanická nomenklatúra. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1954. 227 s.

Slovenské mená zoologického systému. Kultúra slova, 12, 1978, s. 166—175.

Pri prameni slova *guláš*

ŠIMON ONDRUŠ

Slovo *guláš* ako pomenovanie jedla z hovädzieho mäsa nie je ani v slovenčine, ani v maďarčine veľmi staré. V slovníkovej kartotéke Jazykovedného ústavu L. Štúra SAV sú najstaršie doklady zo zobraňovaných spisov Terézie Vansovej z rokov 1922 (zv. 3, s. 175) a 1923 (zv. 1, s. 96). Slovo však prešlo z maďarčiny do slovenčiny určite skôr, koncom 19. alebo začiatkom 20. storočia, lebo v maďarčine je prvý doklad z roku 1886. A pri vtedajšej dvojrečovosti slovenských vzdelancov a tým aj spisovateľov sa slovo *guláš* ako pomenovanie chutného mäsového jedla určite používalo aj v slovenskej rečovej komunikácii.

Pred rokom 1886 sú v maďarčine doložené iba zložené slová *gulyás-hús* „hovädzie mäso“ (prvý doklad z r. 1787) a *gulyásétel* „hovädzie jedlo“ (prvý doklad z r. 1826).

Anton Bernolák má v Slovári na s. 666 hviezdíčkou označené slovo *guláš*, ale s latinskými ekvivalentmi *armentarius*, *gregarius*, *custos gregis*, *bulbuc*, *boarius* a slovenskými synonymami *kravár*, *volár*, *volskí* *neb* *kravskí* *pastír*, po česky *skotár*. Staršie maďarské slovo *gulyás* vo význame „pastier hovädzieho statku“, ktoré zaznačil aj Bernolák ako *guláš*, v maďarčine zaniklo. Vytlačilo ho slovo *gulyás* ako označenie jedla z mäsa.

Je jasné, že v maďarčine slovo *gulyás* ako označenie jedla vzniklo univerbizáciou zložených slov *gulyáshús*, *gulyásétel* „hovädzie mäso, hovädzie jedlo“. Pôvodný význam slova *gulyás* bol adjektívny, zodpovedajúci nášmu „hovädzí“. Je to odvodenina slova *gulya* „hovädzie stádo, hovädzí statok“. Tento význam je neskoršia špecifikácia, neskoršie zúženie významu na označenie hovädzieho stáda. Starší význam bol širší. V staršej maďarčine *gulya* označovalo čriedu, stádo oviec. Svedčí o tom doklad z roku 1561, v ktorom sa hovorí o čriede, stáde pasúcim sa od jari do jesene von z dediny, na pastviskách (porov. BENKŐ a kol., 1967, s. 1105).

Pôvod maďarského slova *gulya* „črieda, stádo“ nie je doteraz v historickej jazykovede vysvetlený. Historicko-etymologický slovník ma-

ďarčiny spomína kaukazské slovo *gula*, ale genetickej väzbe maď. *gulya* s kaukazským *gula* neverí, lebo o maďarsko-kaukazských jazykových vzťahoch nie je nič známe, takže ide o náhodnú podobnosť slov.

Pri etymologickom výskume slova *gula* som zistil, že maď. *gulya* „črieda, stádo“ je zo slovenčiny.

Naše slovo *gula* rovnako ako jeho vnútorná, vonkajším vplyvom nezasiahnutá podoba *hula* vo význame „hmota skrútená do okrúhlej podoby“ je domáce, slovensko-slovanské, z predhistorických čias zdedené praslovansko-indoeurópske slovo. V poľštine *gula* označuje hrču, *gulka* „hrčovité drevo“, *gulajka* guľaté cesto, ruské a ukrajinské *gula*, resp. *hula* označuje hrču, srbochorvátske *gulja* hrču na strome, slovenské *gula* hrčovité drevo.

Staré slovanské *gula* je rovnakého pôvodu ako staroindické *gōlah*, *gulah* „guľa, lopta“, nem. *Käule* „guľa, hrča“, *Keule* „hrčovitá bakaľ“ atď. Ide o odvodeninu indoeurópskeho slovesného základu *geu-* : *gou-* „ohýbať, krútiť“, ako obširne dokumentuje Pokorný [1959, s. 393—398].

Domáci hláskový variant *hula* neprenikol do spisovnej slovenčiny, ale v nárečiach je bohato zastúpený. Kálal [1924, s. 190] uvádza východoslovenské *hula* vo význame „hrča, kopa, guľa“, ale aj v zúženom, špecifikovanom význame „kopa, hromada, črieda prasiat“, ako aj v inom špecifikovanom význame „kopcovitý mrak, dažďový mrak“ (porov. výraz *kopovitá oblačnosť*). Tento zúžený význam je známy aj v západoslovenskom odvodenom slove *hulava*, resp. stvrdnutím *! hulava* „mračno, čierny oblak“, čo zachytil aj Bernolák [1825, zv. 1, s. 815] *hulava nubes pluviosa*. Osobne poznám zo svojho nárečia na Spiši slovo *hula* vo význame „hrča na tele“, ako aj odvodeninu *hulaky* vo význame „guľovité halušky“.

Ako naznačuje už východoslovenský zúžený význam *hula* „kopa, črieda prasiat“, zaznamenaný Kálalom, môže sa všeobecný význam „guľa“ zúžiť na špecifikovaný význam „kopa, črieda statku“. Toto zúženie nastalo na východnom Slovensku aj v hláskovej podobe *guľa* „kŕdeľ, črieda“, resp. v odvodenom *gulár* — *gulár* „pastier čriedy, statku“, ako uvádza Kálal [s. 153].

Kým na strednom Slovensku prevláda slovo *črieda* a na západnom páse stredného Slovenska apofonická obdoba toho istého slova *kŕdeľ* (*črieda* je z praslovanského *kerd-*, po palatalizácii *čerda*, *kŕdeľ* z nulového stupňa *krd-el-*), na západnom Slovensku *stádo*, na východnom Slovensku prevláda *gula* „črieda“ popri zriedkavých výskytoch *kopa*, *kupa* (severná Orava a severný Šariš, čiže vplyv poľštiny), *hromada* (na východnom Slovensku). Tieto zriedkavé prípady významu slova

kopa, hromada „črieda“ dobre poukazujú na významovú špecifikáciu slova *guľa, huľa* na označenie kopy, čriedy statku.

Významová špecifikácia slov *guľa, huľa, kopa, hromada* na označenie čriedy, stáda nie je v slovenčine nijako výnimočná. Známa je aj z iných jazykov. Latinské *globus* neoznačuje iba guľu, hrču, ale aj kopu, zástup, čriedu (porov. WALDE — HOFMANN, I, 1965, s. 608—609). Podobne v maďarčine od slova *göb*, resp. *gömb* „guľa, hrča“ bolo odvodené *göböly* „črieda kŕmeného stáda, kŕmený statok“ (porov. BENKŐ a kol. I, s. 1081). Slovenské nárečové *čupor* 1. dačo guľaté, schúlené, 2. stádo dobytky (KÁLAL, 1924, s. 84). Litovské *burys* 1. kopa, 2. črieda (FRAENKEL, 1962, s. 66). Podobným významovým zúžením prešli aj maďarské slová *falka* a *falt*, ktoré prenikli aj na východné Slovensko, *fálka* aj na okolí Levíc (porov. HABOVŠTIAK, 1984, s. 119).

Uvedené príklady na významový posun „guľa, kopa, hromada“ > „črieda, stádo“ vedú jednoznačne k tomuto záveru:

1. Staré slovensko-slovanské slovo *guľa* vo význame lat. *sphaera*, *pila*, *globus* prešlo v čase medzi 10. a 12. storočím, t. j. pred zmenou záverového *g* na úžinové *h* do maďarčiny. V maďarčine je od 16. storočia *guľa*, resp. po maďarskej zmene *l* na *j* *gulya* doložené vo význame „črieda, stádo“.

2. Ofázka, či významový posun *guľa* „globus“ na *guľa* „grex“ nastal už v starej slovenčine, alebo či do maďarčiny prešlo *guľa* vo význame „globus“ a až vo vývine maďarčiny nastala zmena významu na „grex“, sa nedá jednoznačne riešiť, pretože pre najstaršie obdobie 10.—16. storočia niet dokladov ani z maďarčiny, ani zo slovenčiny. Pravdepodobnejšie sa mi však zdá, že tento významový posun nastal už vo vývine maďarčiny a slovo *guľa* vo význame „grex“ prešlo späť do slovenčiny. Ale dokázať sa to nedá. Isté však je, že lexéma *guľa, gulya* v maďarčine je zo slovenčiny.

3. O tom, že v staršej maďarčine malo slovo *guľa* starší význam „globus“, svedčí fakt, že slovenčina má popri internej domácej podobe *huľa* s pravidelnou zmenou *g* na *h* aj podobu bez tejto zmeny *guľa*. Tú ťažko vysvetliť iba vplyvom poľštiny. Pravdepodobnejšie je, že na zachovanie podoby *guľa* vplývala viacej maďarčina, a to ešte v čase, keď zo slovenčiny prevzaté maďarské *gulya* malo význam „globus“. Ide o podobný prípad, ako je slovo *gate* namiesto reziduálne zachovaného *hace* s pravidelnou zmenou *g* na *h*, gazda namiesto „očakávaného“ *hospoda, hospodin* ap.

4. Slovo *guláš* svojim zo slovenčiny prevzatým maďarským fundujúcim slovom *guľa — gulya* 1. globus, 2. grex, 3. pecus, bubulus, čiže 1. guľa, 2. črieda, 3. črieda hovädzieho statku patrí do tej pomerne veľ-

kej kategórie slov, ktoré Maďari od konca 9. storočia do konca 12. storočia prebrali od Slovanov, medzi nimi aj Slovákov, a neskoršie už v hláskovo zmaďarizovanej a významovo členenej podobe prechádzali z maďarčiny späť do susedných slovanských jazykov. Sú medzi nimi také, o ktorých sa dá jednoznačne tvrdiť, že prešli do starej maďarčiny zo starej slovenčiny a potom späť do slovenčiny. Okrem slova *guľa* a z neho odvodeného *guláš* sú to napr. slová *dengľavý*, *vidiek* a ďalšie. O nich nabudúce.

Poznámka:

Aj pôvod slova, aj jeho výslovnosť na strednom a východnom Slovensku ukazujú, že má v ňom byť mäkké *l*. V kodifikačných príručkách (v Pravidlách slovenského pravopisu, v Slovníku slovenského jazyka i v Pravidlách slovenskej výslovnosti od Ā. Kráľa) sa však uvádza v podobe *guláš*.*

Filozofická fakulta UK
Gondova 2, Bratislava

LITERATÚRA

BENKŐ a kol.: A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. I. Budapest 1967.

BERNOLÁK, A.: Slowár Slovenskí-Latinsko-Ľemecko-Uherskí. Budaē 1825.
FRAENKEL, E.: Litauisches etymologisches Wörterbuch. Heidelberg — Göttingen 1962.

HABOVŠTIÁK, A.: Atlas slovenského jazyka. IV. Bratislava, Veda 1964.

KÁLAL, M.: Slovenský slovník z literatúry aj nárečí. Banská Bystrica 1924.

POKORNY, J.: Indogermanisches etymologisches Wörterbuch. Bern — München 1959.

O pomenovaniach príležitostných počastovaní

JOZEF R. NIŽNANSKÝ

V spoločenskej zložke života predchádzajúce a súčasné generácie spájajú príležitosti súvisiace s tradičným či konvenčným počastovaním, menším pohostením. Mnohé z príležitostí už zanikli alebo v novej

* Na rozšírenosť výslovnostnej a grafickej podoby *guláš* upozornil už aj S. Ondrejovič v príspevku O ortoepickej a ortografickej podobe slova *guláš*. Slovenská reč, 44, 1979, s. 315—316.

sociálnej štruktúre zmenili formu, iné s istými zmenami dožívajú, niektoré pretrvávajú ďalej, často s aktualizáciou tradičného obsahu aj názvu, čiže vznikajú pre ne nové formy aj pomenovania.

1. Medzi slovesá, ktorými sa v nárečiach označuje hostiteľská činnosť tradičného počastovania najmä nápojmi, patria domáce výrazy *častovať*, v predponových variantoch *počastovať*, *účastovať* (vo východoslov. nárečiach *čestovac*, *počestovac*)*; na celom území je rozšírené synonymum *uctiť*, *uctiť si* [vsl. *uscic sebe*, *pouscic*; vo viacslovnom pomenovaní *uctivoz_dati* — Čelovce]. Podobne sú v tomto význame známe slovesá *hostiť*, *pohostiť*, *uhostiť*. Na západnom území malo značnú frekvenciu synonymum *ponúknuť*, *ponúkať*, *poponúkať*, v južnom Zemplíne žije spojenie *ukazac počlivosc* [Cejkov]. Z prevzatých slovies bolo v minulosti značne rozšírené sloveso *traktovať* (náreč. i *trachtovať*, *potrachtovať*, *utrachtuvať*, *krachtovaťi* — Ábelová), na severovýchodnom území sa vyskytuje viacslovné synonymum *pobečelovac s paľenku*.

Na celom našom území sa značne uplatňujú slovesné podstatné mená od spomenutých slovies, napr. *častovanie* (spiš. a šariš. *počestovaňe*) popri *častúnok*; *pouctenie* (vsl. *poucteňe*); *pohostenie* popri *hostina*; *traktovanie* popri *trakta*.

1.1. Samu konzumnú činnosť pri častovaní označujú slovesá *piť*, *zapíjať*, *prepíjať* (*propíjať* — Záhorie), *zaliať*, *zalievať*, *osláviť*, *oslavovať*, s aktualizovaným významom *pripíjať*, *štrngať* (*si*), príznakové (žartovné) zámenné sloveso so širokým významom *oondžívať* (okolie Modry). Z prevzatých slov bolo rozšírené napr. sloveso *zahartovať* (severoslov. nárečia).

1.2. Z účastníkov pohostení (*host*, *hostia* novšie *návšteva*) má miestami svojráznejšie pomenovanie (vážený) náhodný hosť, odvodené zo slovesa *počastovať*. Údaje z terénu [dotazník *Priprava jedál a ich konzumovanie*, 1975] uvádzajú staršie výrazy ako *počastník*, m., *počastníčka*, ž. (Murán. Dl. Lúka), *počasník* (Brestovany, Rozložná), *počasník*, *počasnička* (Hrašovík), *počesník* (Plechotice), *počastovník*, *počastovníčka* (Čelovce) — čo znamená „hosta, ktorého pre isté vzťahy treba počastovať“ — popri všeobecnejšom dvojslovnom pomenovaní *neočakávaný hosť* a expresívnejšom *nevolaný hosť*, východoslov. *ňespodživani hosc/hojsc*. Zrejme odlišnejšie sú motivované blízke spojenia *počestni človek* (pocestný — Poľanovce) a univerbizované výrazy *podražni*, *podražna* [Jablon] označujúce človeka, ktorý prišiel

* So zreteľom na zameranie nášho časopisu viaceré názvy uvádzame v popisovnej grafickej podobe a typické nárečové tvary v zjednodušenej fonetickej forme.

zďaleka do domu a tradovaná pohostinnosť ho prikazuje niečím ponúknuť.

2. Nárečové pomenovania menšieho pohostenia s konkrétnejšou motiváciou {napr. podľa obdobia, príležitosti, zámeru, citového vzťahu, tradovanej zvyklosti} sú domáceho pôvodu i prevzaté, základnej i odvodennej formy, sú to slová neutrálne i expresívne.

2.1. Tradičné počastovania sa vyskytujú pri príležitosti kúpy a predaja a prevažne sa označujú slovom *oldomáš* v príslušných nárečových variantoch. *Oldomáš ako sobáš* {Bacúch}, obyčajne ho platí kupujúci, inde a inokedy *chto bere peňezi, ten placi oldomáš* {Nemešany}. Účastníci oldomáša (*oldomášnik* — Klenov) boli v minulosti svedkami riadneho výkonu kúpy — predaja. Na východnom Slovensku svedkom pri oldomáši býval *faktor* {Nemešany — Bednárik, 1942, s. 109} čiže sprostredkovateľ kúpy, inde to bol potom *šikovník, šiker, saser, cenžér, liferant, naháňač* a pod. {porov. Nižnanský, 1984, s. 151}. Vravievalo sa, že *kec-ca nevipije oldomáš, ani tá krava {kôň} nebude dobre piť* {Mor. Lieskové}. Svojráznym zapíjaním bol v Šariši *zbojnicki oldomáš* či *zlodzejska hoscina* {Uzov. Pekľany} po predaní koní a iného dobytká prepašovaných z Poľska. Jarmočné počastovanie sa miestami označovalo všeobecnejším synonymom *počasťné* {Hor. Hričov}.

V tomto tematickom okruhu sa používajú slovesá a spojenia *oldomášovať, piť oldomáš, piť jarmečárske* {Dol. Súča}, *zapíjať jarmočnuo* {Konská} a iné všeobecnejšie slovesné výrazy {porov. 1.1}.

2.2. V minulosti boli zaužívané niektoré druhy obecných počastovaní najmä pri výmene richtára, obecných funkcionárov a sluhov.

Odstupujúci richtár pri rozlúčke s funkciou platil prísažným a zídenej „obci“ najčastejšie *oldomáš, richtársky oldomáš, oldomáž na bírova* {východoslov. nár.}, ktorému sa miestami vravelo i *rozlúčkové, rozlučné* {Orlové} a *pilo sa na rozlúčku* {Val. Belá}. Zapíjanie odchodu starej hlavy obce označovali aj slová *odstupné, výstupné* {vístupnuo — Nitrica}, *odchodné, {ot}chodna* — Lemešany}. Vo viac-slovnej konštrukcii so slovesom sa vo východoslov. nárečiach uplatňovali výrazy *pic na prepušćanku* {Klenov}, *pic prepitne* {Torysa}.

Za voľby nového richtára, keď sa kortešovalo {získavali hlasy pálenkou — Mojš} a *pilo kortešové* {pálené — Dol. Súča}, bývalo miestami aj častovanie nazývané *verbunk* {Zuberec}.

Častoval i nový richtár a takéto počastúanky mali v západoslov. nárečiach názvy *prístupné, nástupné* {Dofany, Dol. Súča}, *prípovedné* {i v Turci a Liptove}, na východe *prichodna* {Babie}, *priskočné* {Návo-jovce}, miestami *trachta* {Myjava} a expr. *kotržina* {Pata}. Vo viac-slovnom spojení so slovesom sa uplatňovali výrazy *piť chitanuo* {Lovi-nobaňa}, *prepíjať voľbe* {Čelovce — častovali obaja richtári}, v Šari-

ši *pic* na *prichot*, na *pristup*, na *Spiši poľac* *noveho richtara*, na *Kysuciach piď richtarovi na kabat* (St. Bystrica) a pod.

Táto príležitosť sa vše využila razom na zapítie odstúpenia i nastúpenia hlavy obce na konto obidvoch richtárov (alebo obecnej položky „item strovilo sa“), čo sa v nárečiach obyčajne vyjadrovalo viac-slovnými spojeniami ako *piť úrackuo* (Čelovce), *na počesnu* (Šariš. Dravce), na okolí Nitry a v Turci *prepíjať richtára, richtárstvo, pic richtarsko* (Batizovce), v Šariši *pic* na *richtara*. Názov symbolu úradnej moci sa uplatňoval v obrazných zložených výrazoch ako *prepidz budzogvan* (Cejkov), na Záhorí *propíjať budzogáň* (Rača), *propíjať buzogán* (Hlboké), v Gemeri *zapíjať palicu*, čo bol inde *oldomáš čertovi na budzogáň* (Podhájska).

2.2.1. Podobnými slovami a viacčlennými výrazmi sa označovali častovania pri voľbe, zjednaní a odchode obecných i gazdovských sluhov. Pri zjednaní a prijatí sluhov, paholkov sa pilo *prístupné, prichodné, prípovedné; pavlovuo* (na Pavla — Ratkovo), *ďirävu* (na Ďura — Kokava), miestami *na zuosip* (Konská) a iné.

2.2.2. Na skončenie služby so pilo *výslužné, rozlúčkové, odstupné* i *ďemitrouka* (na Dimitra — Kokava). Táto príležitosť označovali aj viac-slovné spojenia ako *propíjať halapardu* (hlásnik — Rača), v Šariši *pic* na *hajtola* (poľného hájnika, vartáša), *prepijac hajtola*. Najčastejšie sa i v tomto prípade uplatňovalo prevzaté slovo *oldomáš*.

3. Na celom našom jazykovom území sú známe nárečové synonymá na pomenovanie počastovania pri prijímaní nového člena do kolektívu podľa vekových, spoločenských, pracovných a rozličných iných kritérií.

3.1. Už v školskom prostredí sa vyskytovali primerané žiacke po-hostenia — zábavy pomenované napr. slovom *lakotáš* (okolie Hlohovca). Nezriedka už po vychodení školy (šesť alebo osem zim), po konfirmácii prijímali sa títo *prskavci* (Záhorie, okolie Trnavy), *chalani, holobriadkovia* (severotrenč. náreč.) a pod. medzi mládenčov. Miestami sa prijímaní nazývali *pintáši*, za prijatie platili totiž pintu (2 holby, asi 1,5 l) na obrade nazvanom *pint, pinta* (Podhájska).

Medzi mládenčov však obyčajne prijímali chlapcov v 16.—18. roku. Pálenkový poplatok všeobecne nazývaný *prístupné* medzi mládenčov označoval sa na Záhorí spodstatneným adjektívom *pachouské* (*Prv nesmieu pachouek i do šénku, zakád nemieu zapuacené pachouské stárkovi a ostatním* — Láb). Na východnom Slovensku prijímanie medzi parobkov nazývali *dzvihana* (Lemešany) i spojeniami *dzvihane za paropka* (Rozhanovce), *voľidz za paropka* (Blat. Revištia) a *dzvihniti parobek* či *pasovani za paropka* počastoval kamarátov konvenčnou pálenkou (*paropska paľenka* — Spiš, Abov).

Tento zvykoslovný obrad sa v západoslov. nárečiach a v susedných stredoslov. dialektoch označoval analogicky všeobecne známym slovom *krst* i spojením *mládenecký krst*; prijímať medzi mládencov, paholkov, chasu vyjadrovalo sloveso *krstiť* a počastovanie alebo aj nápoj sa nazýval *krstové* (napr. Ilanovo, Pruské), *krstenové* (Dol. Súča). Do spoločnosti mládencov prijímaní boli napr. *krstenci* (Dol. Súča); tých čo na tento obrad iba čakali, označovali miestami slovom *nedokršcence* (Vajnory). V Šariši bývala *krescanka*, prijatí mládenci sa nazývali *pokrescenci*, v Above *dzvihnuti*, *pasovani* na rozdiel od čakateľov obradu, ktorých volali *smarkati* (Rozhanovce) a *šubrancí* (Sedlice).

3.1.1. Aktérom obradu prijímania nových členov do mládeneckej spoločnosti býval obyčajne *mládenecký* (náreč. i *mládenskí*, *paholskí*, *paropskí*) *richtár*, miestami *gazda* (Ťahanovce), *mláďenský gazda* (Orava), *stárek* (Záhorie), *prví mláďeňec* (Čierny Balog), *perši parobek* (Udavské) aj so svojimi pomocníkmi, ako bol *podrichtár*, *kapuš* (Brestovany), *notár*, *armeckí*, *sobotní* (Košeca), *mládek* (Kopčany), *hajdúch* (Černová), *krčmár* (Lovčica) atď. V Šariši (Bzenov) nových parobkov krstil na zábave pálenkou cigánsky *primáš* (por. Majtánová — Majtán, 1967, s. 460).

Za krstencov obyčajne ručil mládenec vybraný na obrad *krstný otec* (*krsní tatko* — Brestovany), *flaškový krstný otec* (Omšenie), *pálenový krstný otec* (Čičmany), *krešo* (Rozhanovce); v Zemplíne a Šariši si miestami krstenci vyberali krstnú matku — *kumu*, v Above *kresnu*, ktorá s nimi tancovala. Prijatí boli potom s nimi v „rodinnom“ vzťahu ako *krstní*, *krstniatka*, čo platí aj pre krsty pri prijímaní do iných kolektívov.

3.2. Na okolí Hlohovca (Červeník — Ješko, 1942, s. 84) *krstili*, prijímali ženáči medzi seba mladoženáčov po svadbe.

3.3. Kto sa prvý raz zúčastňoval na kolektívnych akciách, ako bola pltnica, žatva na panstvách alebo iné hromadné sezónne práce, tradičná viacdenná púť na chýrnejšie pútnické miesto a pod., prešiel podobným prijímacím krstom.

Krštenia odbavovali pltníci za plavby, keď sa s nimi vybral nový pltník (napr. Černová). Noví, obyčajne mladí ženci v kolektíve už skúsených žencov sa najmä na nížinnom juhozápadoslov. a juhostredoslov. území vari všade museli podrobiť krstu. Za ostatné dialekty hovorí ilustrácia z hontiansko-novohradských nárečí: *Každá žňica, keď bola prví ráz žatve, tak to tak spravili, že ich pokrstili. A misela si volať za krsnih rodičou — aj za krsního oca chlapa, aj za krsnu mater ženu. A poton in krsni rodičia, keď bolo koňie džatvi, na udomáš kúpili dar — lebo ručník lebo ručníčke, chlapcon košeľu* (Lišov). Tieto zvyky už zanikli.

4. Niektoré už spomínané počastovania a ich názvy nestratili však platnosť, lebo viaceré možno aktualizovať.

Z takých počastovaní tak skoro nezanikne pohostenie z prvej mzdy pri vstupe do zamestnania alebo do nového pracovného kolektívu, pričom sa môžu uplatniť niektoré reminiscencie zo staršieho zvykoslovia jednotlivých územných oblastí.

K najrozšírenejším názvom tohto vstupného počastovania spolupracovníkov patria: *prístupné*, *priskočné*, *doskočné* (gem. *doskošňia*), miestami aj staré *prípovedné*, ako sa uplatňovali pri obecných a službovských počastovaniach (porov. 2.2). Najnovšie sa pri takejto príležitosti alebo preradení do vyššej funkčnej kategórie stretáme s akýmsi školsko-administratívnym spôsobom označenia prístupného typu *zápisné*.

4.1. Dávnejšie, keď prišla v Liptove (napr. Ilanovo) prvý raz medzi priadky mladá žena po svadbe, prezentovala sa ostatným ženám fľaškou hriateho (*prípovednuo*), aby ju prijali medzi seba (porov. krst mladoženáčov 3.2). Podobne sa tam prijímali do kolektívu mladice, keď sa spoločne *robili obecné sená*.

V Turci platil susedom a novým známym prísťahovalec do obce *prístupnuo* (Háj) a podobne akiste aj inde.

Spisovnému úzu v tomto prípade vyhovuje tradičný termín *prístupné*, najrozšírenejšie sa však ukazuje príznakové (žartovné), ale taktiež priezračné a vhodné pomenovanie *priskočné*.

V minulosti bolo veľa príležitostí na takéto vstupné pohostenie, ktoré mávalo všeobecnejšie i konkrétnejšie názvy. Sociálno-administratívne zmeny po prvej svetovej vojne urýchlili zánik týchto zvyklostí.

5. Nemenej aktuálne sú počastovania oslavujúce rozlúčku a návrat, v názvoch ktorých sa vyskytuje formálne i obsahovo staršia aj novšia pomenovacia vrstva.

5.1. Pri odchode jednotlivca alebo skupiny z bydliska (za prácou, obchodom a inou povinnosťou) bývalo rozlúčkové počastovanie v rodine, menšej alebo väčšej spoločnosti, nazvané prevažne *rozlúčka*, *rozlúčky* (*rozlúški* — Gemer. Poloma). Pri odchode člena rodiny do Ameriky za prácou sa na severovýchodnom našom území ako pomenovanie rozlúčkového pohostenia uplatňovali slová *rozlučanka* a *rozlučkova* (*hoscina*). Rozlúčka pri odchode do služby sa označovala napr. slovom *vyprávky* (*viprávke* — Lovinobaňa).

5.1.1. Kauzou na lúčenie je dodnes odchod regrútov — brancov na vojenskú základnú službu. Toto zapíjanie dočasného odlúčenia mládencov z civilného života vyjadrujú napr. slová *lúčenie*, staršie *odprávky* (*otprávke* — Lovinobaňa), *prepúšťanka* (šariš. *prepušćanka*), *od-*

chodné [Kostolište], viacсловné výrazy ako *rozlúčka s civilom*, *regrútska rozlúčka*.

Z výrazov, ktoré vznikli elipsou zo združených pomenovaní a spodstatnením adjektívneho člena, niektoré sú viacvýznamové, označujú samo počastovanie i pálenku (žen. rod.), či pálené (stred. rod.), ktoré sa pritom pijú, miestami má slovo obidva významy. Stretávame sa s termínmi *rozlúčkové* [náreč. i *rozlúčkovuo*, *rozlučkovo*], *regrútska* [rozlúčka i pálenka], *regrútske* [lúčenie i pálené]; medzi ne možno zaradiť aj všeobecnejšie nárečové slová *otchoďna*, *roschodna* [Lemešany]. Vyskytujú sa i viacсловné výrazy so slovesným členom, ako *piť na rozlúčku*, *piť na odchod*, *piť regrúta* [Príbovce].

5.1.2. Na súčasné posedenie pri odchode zamestnanca z pracoviska do dôchodku, penzie dali by sa zo staršieho terminologického inventára aplikovať výrazy *rozlúčkové* (posedenie, pohostenie), *pohostiť*, *pripíť*, *štrngnúť si na rozlúčku*, *na odchod* (por. 2.2.2, 5.1). Obyčajne sa toto posedenie označuje neutrálnym spojením *rozlúčka so spolupracovníkmi* z hľadiska odchádzajúceho alebo *rozlúčka so spolupracovníkom* z hľadiska kolektívu.

5.2. Aj stretnutie so známymi, priateľmi po návrate zo zárobkov, z tovarišskej vandrovky, vojenskej prezenčnej služby alebo stretnutie po niekoľkých rokoch atď. bolo i je príležitosťou na počastovanie, zapitie.

Napr. prichádzajúci zo zárobkov zaplatil *oldomáš* [Semerovo]; drotár po návrate z droťárky dával známym *pohostenie* (St. Bystrica), *obarance* [*Daj obarance!* — Kolárovc], podomoví obchodníci po návrate *rozmieňali drobné* v krčme [Prievidza]; tovariš, keď sa vrátil s *vandrpúchom*, platil *privítaňa* [Prievidza], vracajúci sa vojak *príchodné* [Kostolište] a pod.

6. Jestvuje ešte množstvo iných príležitostí, s ktorými súvisí počastovanie, ako prikazuje tradičná regula a dovoľuje vrecko.

6.1. Stále je aktuálna väčšia-menšia oslava narodenín a menín. V minulosti pri blahoželaní, *vinšovaní* sa oslávenec odovdčil vinšovníkom počastovaním nazývaným *trakta*, *traktovačka*, miestami náreč. *vinšovuanuo* [Beňuš], čo znamenalo *vymeniť sa*, *vymieňať sa* [okolie Trnavy], *odmeniť sa*, *odmieňať sa* [Novohrad] za blahoželenie. Dávnejšie sa *vážauo*, vravelo sa *vázat Ščefana*, *Michala*, *čil gratulovat* [Rača], pričom priniesli niečo gratulantovi, aj domáci nachystali [porov. Nižnanský, 1984, s. 151].

6.2. Skončenie hnevu a nepriateľského vzťahu sa upevňuje zapitím, vyjadreným zvyčajne substantivizovaným adjektívom *merné* [*piť mernuo* — Čelovce], *zmerné* [*Dajme si zmerné*, *vipíme si!* — Lapáš]; v Šariši pri zmierení *piju na dobrou dzeku*.

6.3. Známe sú výrazy *perta*, *piť pertu* na potykanie; *piť na guráž* — posmelenie; *zapíjať žiaľ* (*zapíme žiaľ* — Vran. Dlhé), ženy po odchode chlapov — drevorubačov pili *žiaľnuo* (Čierny Balog) atď.

6.4. V súčasnosti sa udomáčuje výraz *všimné*, čiže počastovanie pohárikom vplyvných členov organizácie.

7. V nárečiach sa vyskytuje ešte značné množstvo všeobecnejších i svojráznych termínov, viacslovných spojení a výrazov, ktoré označujú druhy pohostení, počastovaní či zápitkov viažúcich sa na každoročné cyklicky sa opakujúce zvykoslovné príležitosti (výročné sviatky a zvyky) a závažné udalosti v živote jednotlivca alebo rodiny (narodenie, svadba, úmrtie a i.). Mnohé slová i termíny tejto vrstvy sú staré i novšie, pôvodné aj prevzaté a patria do celonárodnej slovnej zásoby. Tento príspevok je prierezom názvoslovia súvisiaceho s tou veselšou stránkou života nášho obyvateľstva.

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava

LITERATÚRA A PRAMENE

BEDNÁRIK, R.: Príspevok ku právnomu zvykosloviu. — In: Národopisný zborník. 3. Red. R. Bednárík a J. Mjartan. Turč. Sv. Martin, Matica slovenská 1942, s. 100—112.

JEŠKO, J.: Národopisný náčrt Verešváru n. V. — In: Národopisný zborník. 3. Red. R. Bednárík a J. Mjartan. Turčiansky Sv. Martin, Matica slovenská 1942, s. 32—86, 6 — XXIV obr.

Kartotéka slovníka slovenských nárečí (dialektologické oddelenie JÚĽS SAV).

MAJTÁNOVÁ, M. — MAJTÁN, M.: K problematike mládeneckých organizácií na Slovensku. Slovenský národopis, 15, 1967, s. 454—464.

Nápoje a ich konzumovanie. Dotazník na výskum nárečovej lexiky. Pripravil J. Nižnanský. Bratislava JÚĽS SAV (nárečové oddelenie) 1974. 205 bodov; D, II, 168 — 171 b.

NIŽNANSKÝ, J. R.: Z návoslovia príležitostných výslužiek, darov a odmien. Kultúra slova, 18, 1984, s. 145—152.

Priprava jedál a ich konzumovanie. Dotazník na výskum nárečovej lexiky. Pripravil J. Nižnanský. Bratislava, JÚĽS SAV (nárečové oddelenie) 1975. 462 bodov; V, 380, 384—386, 420—423 b.

Názvoslovie z odboru merania*

Všeobecné termíny

citlivosť meradla

vlastnosť meradla určená pre danú hodnotu meranej veličiny podielom hodnôt prírastku premennej veličiny a príslušného prírastku meranej veličiny

dĺžka stupnice

dĺžka čiary, ktorá prechádza stredmi najkratších meracích značiek stupnice od prvej do poslednej značky stupnice

Poznámka: a) čiara môže byť reálna alebo myslená, priama lebo zakrivená

b) dĺžka stupnice sa udáva v jednotkách dĺžky nezávisle od meranej veličiny alebo od veličiny, ktorá sa na stupnici udáva

konštantná hodnota veličiny = stála hodnota veličiny

hodnota veličiny, ktorá sa v danom časovom intervale mení

korigovaná hodnota veličiny = opravená hodnota veličiny

hodnota veličiny, ktorá sa získa z nameranej hodnoty veličiny vylúčením systematických chýb

meraná hodnota veličiny

hodnota veličiny, ktorá sa určuje meraním

nameraná hodnota veličiny

hodnota veličiny, ktorá je určená meraním

nekorigovaná hodnota veličiny (zastar. *hrubá hodnota veličiny*)

nameraná hodnota veličiny bez vylúčenia systematických chýb

nominálna hodnota veličiny = menovitá hodnota veličiny

hodnota veličiny prijatá ako jej charakteristická hodnota

normálna hodnota veličiny

hodnota veličiny určená spravidla normatívnym dokumentom (zákonom, normou, predpisom, konvenciou a pod.)

optimálna hodnota veličiny

hodnota veličiny, ktorá najlepšie zodpovedá určeným požiadavkám

transformovaná hodnota veličiny

hodnota, ktorá určuje hodnotu meranej veličiny pomocou známych funkčných vzťahov

Príklady: a) elektrický signál na výstupe prevodníka tlaku

b) údaj meranej sily v „percentách plného zaťaženia“

* Pod týmto názvom sme uverejnili súpis termínov z odboru merania a ich definície ako výsledok práce Komisie názvoslovie z odboru merania pri Ústave merania a meracej techniky Centra elektrofyzikálneho výskumu SAV (Kultúra slova, 17, 1983, s. 353—360). Publikovaný súpis je pokračovaním v tejto práci.

Informácia

časť správy, ktorá nebola známa pred jej prijatím

nameraná informácia

informácia získaná meraním

meracia jednotka

určená hodnota veličiny prijatá konvenčne a používaná na kvantitatívne vyjadrenie veličín toho istého druhu

dočasná meracia jednotka

meracia jednotka, ktorej používanie je povolené len do určitého času

koherentná meracia jednotka

meracia jednotka v určitej sústave jednotiek, pri ktorej sa v definičnej rovnici koeficient rovná jednej: napr. $1 \text{ J} = 1 \text{ m}^2 \cdot \text{kg} \cdot \text{s}^{-2}$

mimosústavová meracia jednotka

meracia jednotka, ktorá nepatrí do určitej sústavy jednotiek

odvodená meracia jednotka

meracia jednotka odvodená veličiny v danej sústave veličín

Poznámka: 1. v danej sústave jednotiek môže byť odvodená jednotka vyjadrená pomocou súčinu základných jednotiek a koeficientov úmernosti

2. pre niektoré odvodené jednotky existujú osobitné názvy, napr. v SI: *newton* [N] — jednotka sily, *joule* [J] — jednotka energie

vedľajšia meracia jednotka

meracia jednotka vzhľadom na SI mimosústavová, ktorá patrí v ČSSR do zákonných jednotiek, napr. *hodina*, *uhlový stupeň*, *tona*

základná meracia jednotka

meracia jednotka základnej veličiny v danej sústave veličín

zákonná meracia jednotka

meracia jednotka, ktorej používanie je povinné podľa právnych predpisov; v ČSSR sú zákonné meracie jednotky všetky jednotky sústavy SI a vedľajšie jednotky (ČSN 01 1300)

zvláštna meracia jednotka

meracia jednotka nepatriaca medzi zákonné jednotky, proti ktorej používaniu nie sú námietky, napr. jednotky hviezdneho času, *tropický rok* a i.

jednotka SI

meracia jednotka zo súboru všetkých hlavných jednotiek v Medzinárodnej sústave jednotiek, t. j. jednotiek základných, doplnkových a odvodených; jednotky SI sú koherentné

korekčný koeficient

číselný koeficient, ktorým sa násobí nameraná hodnota veličiny s cieľom kompenzovať systematickú chybu

predpona SI

predpona zo súboru predpôn na tvorbu násobných a čiastkových jednotiek používaných v Medzinárodnej sústave, napr. *kilo-*, *mili-*

rozsah stupnice

interval medzi krajnými hodnotami stupnice

merací rozsah stupnice

interval stupnice, v ktorom sa robí meranie

stupnica

usporiadaný súbor meracích značiek s prípadným číslovaním, ktorý je súčasťou ukazovacieho zariadenia

stupnica s potlačenou nulou

stupnica, ktorej rozsah nezahŕňa nulovú hodnotu meranej veličiny

stupnica veličiny

usporiadaný súbor hodnôt meranej veličiny, ktorý sa prijal konvenciou, napr.: a) medzinárodná praktická stupnica teploty

b) Mohsova stupnica

c) Richteroва stupnica

sústava meracích jednotiek

súbor (konvenčne prijatých) systematicky usporiadaných veličín; sústava jednotiek obsahuje súbor zvolených základných a odvodených jednotiek určených definičnými rovnicami a súčiniteľmi úmernosti

Príklady: a) Medzinárodná sústava jednotiek (SI)

b) Sústava jednotiek CGS

Kelvinova teplota

teplota (termodynamická i praktická) so stupnicou začínajúcou sa absolútnou teplotnou nulou, nula K (predtým absolútna teplota)

značka meracej jednotky

konvenčný symbol meracej jednotky, napr. m , h , Pa , min , $^{\circ}C$, Ω , $\%$

Meracie metódy**kalibrácia**

určenie polohy značiek stupnice meracieho prístroja alebo hodnôt udávaných meradiom, ktoré zodpovedajú určeným hodnotám meranej veličiny

kontrola meraní

kontrola, ktorou sa meraním zisťuje, či objekt vyhovuje predpísaným požiadavkám

dynamicke meranie veličiny

meranie okamžitej hodnoty meranej veličiny, keď sa veličina mení v čase

statické meranie veličiny

meranie, pri ktorom sa hodnota meranej veličiny počas merania môže považovať za konštantnú

meracia metóda = metóda merania

spôsob porovnávania [kvantifikácie] používaný pri meraní

extrapolačná meracia metóda

meracia metóda, ktorá využíva extrapoláciu

interpolačná meracia metóda

meracia metóda, ktorá využíva interpoláciu

koincidenčná meracia metóda

meracia metóda, pri ktorej je malý rozdiel medzi meranou hodnotou a známou hodnotou veličiny toho istého druhu určený pri pozorovanej zhodnosti značiek alebo signálov

kombinačná meracia metóda

meracia metóda spočívajúca v určení hodnôt určitého počtu meraných veličín toho istého druhu na základe merania rôznych kombinácií týchto hodnôt a riešenia sústavy príslušných rovníc

kontrolná meracia metóda

metóda, ktorá sa používa pri kontrole meraním

nulová meracia metóda

diferenčná meracia metóda, pri ktorej sa rozdiel medzi hodnotou meranej veličiny a známou hodnotou tej istej veličiny vyrovnáva na nulu

statická meracia metóda

metóda merania veličiny v jej ustálenom stave

výhyľková meracia metóda

meracia metóda, pri ktorej sa určuje hodnota meranej veličiny z premiestnenia ukazovateľa vzhľadom na stupnicu

zrkadlová meracia metóda

meracia metóda, pri ktorej sa používa ako ukazovateľ meranej veličiny svetelný lúč odrážaný zrkadlom

metóda spracovania výsledku merania

postup výpočtu, ktorým sa z nameraných údajov získa výsledná hodnota meranej veličiny

metodika merania

návod na teoretické a praktické postupy nevyhnutné na uskutočnenie merania podľa určenej metódy

nastavenie meradla používateľom

nastavenie časti alebo celého meradla na dosiahnutie presnosti meradla určenej pri jeho používaní prostriedkami, ktoré má k dispozícii používateľ

nastavovanie

uvádzanie meracieho prístroja do stavu, v ktorom ho možno správne používať

analogovo-číslicový prevod

spôsob priradenia diskkrétnej hodnoty hodnote spojito sa meniacej veličiny

rozsah merania

modul medzi dvoma vymedzenými menovitými hodnotami meranej veličiny
Príklad: pre hodnoty merania od -10°C do $+10^{\circ}\text{C}$ rozsah merania je 20°C

Meracie prístroje**napäťová referenčná dióda**

dióda, ktorá na svojich vývodoch vytvorí referenčné napätie stanovenej presnosti, ak prúd prechádzajúci diódou a teplota okolia sú v určenom rozsahu merania

Poznámka: v kaskádovom alebo mostíkovom zapojení umožňuje vytvárať stabilný a presný zdroj jednosmerného napätia

nula meracieho prístroja

priama indikácia meracieho prístroja pri nulovej hodnote meranej veličiny (za súčasného prívodu energie do meracieho prístroja potrebnej na jeho činnosť); nula meracieho prístroja sa nazýva elektrickou nulou, keď merací

- prístroj využíva zdroj elektrickej energie, a mechanickou nulou, keď sa s prístrojom nemeria a privod energie je odpojený
- tepelný elektrický merací prístroj**
prístroj, v ktorom sa na meranie využívajú tepelné účinky elektrického prúdu
- indikačný merací prístroj**
merací prístroj, ktorý udáva hodnotu meranej veličiny indikáciou
- termoelektrický merací prístroj**
merací prístroj s termočlánkom, ktorého výstupné napätie závisí od meranej veličiny
- aktívny snímač = generátorový snímač**
snímač, ktorý vytvára signál z meranej veličiny priamo, bez pomocného zdroja
- bezkontaktný snímač**
snímač, ktorý nie je v bezprostrednom styku s meraným objektom
- indukčnosťný snímač**
snímač, ktorý mení hodnotu meranej veličiny na hodnotu elektrickej indukčnosti
- indukčný snímač**
snímač, ktorý mení hodnotu meranej veličiny na hodnotu elektrického napätia na základe indukčného zákona
- kapacitný snímač**
snímač, ktorý mení hodnotu meranej veličiny na hodnotu elektrickej kapacity
- kontaktný snímač**
snímač, ktorý je v bezprostrednom styku s meraným objektom
- odporový snímač**
snímač, ktorý mení hodnotu meranej veličiny na hodnotu ohmického odporu
- pasívny snímač = parametrický snímač = modulátorový snímač**
snímač, ktorý vytvára signál z meranej veličiny pomocou zvoleného parametra nepriamo, prostredníctvom pomocného zdroja
- piezoelektrický snímač**
snímač, ktorý využíva piezoelektrický jav
- tenzometrický snímač**
odporový snímač, pri ktorom vzniká zmena odporu pôsobením mechanického napätia
- termoelektrický snímač**
snímač, ktorý využíva termoelektrický jav
- tlakový snímač**
snímač, ktorý na určenie hodnoty meranej veličiny využíva pôsobenie tlaku
- meracie zariadenie**
súhrn meradiel a meracích prostriedkov, ktoré sú usporiadané do funkčného celku tak, aby sa splnili vopred určené ciele merania
- Príklady: a) meracie zariadenie na meranie prietoku
b) meracie zariadenie na overovanie lekárskeho teplomeru

c) meracie zariadenie na meranie špecifického odporu elektro-
technických materiálov

d) meracie zariadenie v kotolniach

registračné zariadenie

zariadenie (meracieho prístroja), ktoré zaznamenáva hodnotu meranej ve-
ličiny alebo hodnotu, ktorá závisí od meranej veličiny

ukazovacie zariadenie

časť meracieho prístroja ukazujúca výsledky merania

*Základné názvy z fyziky**

Atomistika, atómová fyzika

fyzika elektrónového obalu

časť fyziky skúmajúca javy v atómoch prebiehajúce mimo atómového jadra

protónové číslo = atómové číslo

poradové číslo v periodickej sústave prvkov rovnajúce sa počtu protónov
v jadre atómu daného prvku

nukleónové číslo = hmotnostné číslo

číslo rovnajúce sa počtu nukleónov v danom nuklide

pomerná atómová hmotnosť

veličina definovaná podielom hmotnosti daného atómu (priemernej hmot-
nosti atómu v prírode sa vyskytujúcej zmesi izotopov daného prvku) a
atómovej hmotnostnej konštanty

pomerná molekulová hmotnosť

veličina definovaná podielom hmotnosti molekuly a atómovej hmotnostnej
konštanty

atómová hmotnostná konštanta

dvadástina hmotnosti nuklidu izotopu uhlíka s číslom 12 ($u = 1,660044 \cdot 10^{-27}$
kg)

označenie A_ZR nuklidu

symbol nuklidu prvku R s nukleónovým číslom A a protónovým číslom Z

štruktúra elektrónového obalu atómu

usporiadanie elektrónov v atóme do vrstiev

* Pod týmto názvom sme uverejňovali súpis fyzikálnych termínov a ich de-
finície ako výsledok práce názvoslovnej komisie pri Jednote slovenských ma-
tematikov a fyzikov SAV (pozri Kultúra slova, 9, 1975, s. 168—173; 10, 1976,
s. 343—351; 11, 1977, s. 352—356; 12, 1978, s. 346—354; 15, 1981, s. 164—175 a
345—359; 18, 1984, s. 345—357). Publikovaný súpis je pokračovaním v tejto
práci.

vrstva elektrónového obalu = **sféra elektrónového obalu**

štruktúrny útvar elektrónového obalu atómu obsahujúci elektróny približne rovnakej energie

vzbudenie = **excitácia**

prevod fyzikálnej sústavy do stavu s vyššou energiou

vzbudený atóm

atóm v stave s vyššou energiou, ako je jeho najnižšia možná energia

vonkajšie vrstvy elektrónového obalu = **valenčné vrstvy elektrónového obalu**

vrstvy elektrónového obalu atómu obsahujúce elektróny schopné utvárať chemické väzby

vnútorné vrstvy elektrónového obalu

vrstvy elektrónového obalu atómu pod vonkajšími vrstvami

vonkajší fotoelektrický jav = **vonkajší fotoefekt**

jav, pri ktorom vystupujú elektróny z látok nárazom fotónov

vnútorný fotoelektrický jav = **vnútorný fotoefekt**

jav, pri ktorom sa uvoľňujú viazané elektróny nárazom fotónov, pričom elektróny zostávajú v látke

jadrová reakcia = **nukleárna reakcia**

vzájomné pôsobenie jadier atómov a elementárnych častíc, ktorých produktom sú nové jadrá alebo častice

jadrová energia

energia uvoľnená pri jadrovej reakcii

rádioaktivita

samovoľný rozpad nestabilných nuklidov sprevádzaný rádioaktívnym žiarením

umelá rádioaktivita

rádioaktivita umelo vytvorených nestabilných nuklidov

prírodná rádioaktivita

rádioaktivita prírodných nestabilných nuklidov

rádioaktívna látka

látka, ktorá obsahuje aj rádioaktívne nuklidy

rádioaktívne atómové jadro

atómové jadro schopné samovoľnej rádioaktívnej premeny

rádioaktívne žiarenie

žiarenie vysielané atómovými jadrami pri ich rádioaktívnych premenách

korpuskulárne žiarenie

žiarenie, ktorého kvantá majú nenulovú pokojovú hmotnosť

žiarenie alfa

rádioaktívne žiarenie, ktorého kvantami sú častice alfa

žiarenie beta

rádioaktívne žiarenie, ktorého kvantami sú častice beta

žiarenie gama

rádioaktívne žiarenie, ktorého kvantami sú fotóny

rádioaktívna premena

premena atómových jadier sprevádzaná žiarením

rádioaktívny rozpad

rádioaktívna premena sprevádzaná korpuskulárnym žiarením

transmutácia

proces, pri ktorom sa mení protónové číslo jadra

rádioaktívny rad

postupnosť nuklidov, na ktoré sa mení materský nuklid rádioaktívnym rozpadom

nuklid

jadro atómu s daným atómovým a hmotnostným číslom

izotop

súbor atómov s rovnakými nuklidmi

izotopy prvku

atómy toho istého chemického prvku, ktoré sa navzájom líšia len hmotnostným číslom

rádioizotop = rádioaktívny izotop

izotop vyznačujúci sa rádioaktívitou

častica alfa = helión

nuklid hélia s hmotnostným číslom 4

častica beta

elektrón vysielaný z jadra pri rádioaktívnom rozpade

deuterón

nuklid deutéria

deutérium

izotop vodíka s hmotnostným číslom 2

tritón

nuklid trícia

trícium

izotop vodíka s hmotnostným číslom 3

dolet častíc (nevhod. *dobeh častíc*)

dĺžka dráhy častice do jej zabrzdenia, zániku alebo absorpcie

aktivita rádioaktívnej látky = rýchlosť rádioaktívnej premeny

veľičina určená podielom počtu rádioaktívne premenených atómov a príslušného času

rýchlosť rozpadu

veľičina určená podielom rádioaktívne rozpadnutých atómov a príslušného času

premenová konštanta

konštanta vyjadrujúca pravdepodobnosť rádioaktívnej premeny nuklidu za jednotku času

rozpadová konštanta

konštanta vyjadrujúca pravdepodobnosť rádioaktívneho rozpadu nuklidu za jednotku času

polčas premeny

čas, za ktorý sa premení polovica nuklidov rádioizotopu

polčas rozpadu

čas, za ktorý sa rozpadne polovica nuklidov rádioizotopu

elementárna častica

subatomárna častica, o ktorej sa predpokladalo alebo predpokladá, že je bez štruktúry

elektrón

elementárna častica so záporným elektrickým nábojom $1,602 \cdot 10^{-19}$ C a s pokojovou hmotnosťou $9,1 \cdot 10^{-31}$ kg

protón

elementárna častica totožná s nuklidom vodíka s hmotnostným číslom 1

neutrón

elementárna častica bez elektrického náboja s pokojovou hmotnosťou približne rovnakou hmotnosti protónu

nukleón

niektorá z elementárnych častíc tvoriacich jadro (protón alebo neutrón)

pozitrón

elementárna častica s kladným elementárnym nábojom s pokojovou hmotnosťou rovnajúcou sa hmotnosti elektrónu

neutríno

elementárna častica s nulovou pokojovou hmotnosťou bez elektrického náboja vznikajúca napr. pri rozpade neutrónu

antiprotón

elementárna častica so záporným elementárnym nábojom a pokojovou hmotnosťou rovnajúcou sa pokojovej hmotnosti protónu

mezón

nestabilná elementárna častica, ktorá sprostredkuje vzájomné pôsobenie baryónov

hyperón

nestabilná elementárna častica s pokojovou hmotnosťou väčšou, ako je hmotnosť nukleónov

baryón

častica patriaca medzi nukleóny alebo hyperóny

kozmicke žiarenie

žiarenie z kozmického priestoru a žiarenie ním vyvolané v atmosfére obsahujúce častice s vysokou energiou, prevažne protóny a nuklidy ľahkých prvkov

kozmicke spíška

lavína častíc vyvolaná zrážkami častice kozmického žiarenia s časticami prostredia

väzbová energia atómového jadra

minimálna energia potrebná na rozpad atómového jadra na nukleóny

jadrová sila

osobitný druh sily pôsobiacej medzi nukleónmi

jadrový reaktor

zariadenie, v ktorom sa získava jadrová energia riadeným jadrovým štiepením

jadrová elektrárňa

elektrárňa, v ktorej primárnym zdrojom energie je jadrový reaktor

termonukleárna reakcia

reakcia, pri ktorej sa zlučujú jadrá (nastáva fúzia jadier) pri veľmi vysokej teplote

refazová jadrová reakcia

postupnosť lavínovito sa rozvíjajúcich jadrových reakcií

štiepenie

rozpad atómových jadier na dve približne rovnako hmotné jadrá a niekoľko neutrónov

štiepny materiál

látka obsahujúca dostatočný počet atómových jadier schopných štiepenia

splošina štiepenia

látka obsahujúca nuklidy, ktoré vznikli postupným rádioaktívnym rozpadom štiepneho materiálu

Základné názvy z astronómie*

Ionosféra Zeme**absorpcia v polárnej čiapke**

ionosferická porucha, pri ktorej sa pozoruje silná absorpcia rádiového žiarenia alebo kozmického rádiového šumu v polárnych oblastiach Zeme

adiabatický invariant

spôsob opisu častice v pokojnej magnetosfére

atmosferik pozri hviezd**auróra pozri polárna žiara****aurorálna zóna = zóna polárnych žiar**

oblasť s najčastejším výskytom polárnych žiar okolo zemských širok $\pm 67^\circ$; šírka oblasti okolo 6°

Birkelandov prúd

prúd častíc z magnetosféry do polárnej ionosféry Zeme

B-L súradnicová sústava = Mc Ilwainova súradnicová sústava

systém súradníc slúžiaci na výskum zachytených častíc v geomagnetickom poli

decembrová anomália

tvralé zvýšenie maximálnej plazmovej frekvencie vo vrstve F_2 pozorované v zimných mesiacoch príslušnej pologule

denná variácia geomagnetického poľa

zmena výslednej intenzity celkového magnetického poľa Zeme spôsobená viacerými vplyvmi

* Pod týmto názvom sme uverejňovali súpisy astronomických termínov a ich definície ako výsledok práce terminologickej komisie Slovenskej astronomickej spoločnosti pri SAV (pozri Kultúra slova, 13, 1979, s. 340—345; 14, 1980, s. 158—172 a 363—367; 15, 1981, s. 176—178; 16, 1982, s. 168—172; 17, 1983, s. 170—172 a 360—369; 18, 1984, s. 158—167 a 19, 1985, s. 154—162). Publikovaný súpis je pokračovaním v tejto práci.

denné žiarenie atmosféry

rozptyl slnečného žiarenia na častiach zemskej atmosféry

difúzia vrstvy F

nehomogénnosť vrstvy F vyvolávajúca poruchy v ostrosti obrazu elektromagnetických vln

dipólové poľudnie

čas, keď Slnko prechádza miestnym magnetickým poľudníkom

dipólový čas pozri geomagnetický čas**dolná vrstva D = vrstva C**

časť vrstvy D, ktorá je vo výškach 50 až 70 km nad povrchom Zeme

drapéria

polárna žiara v tvare závesu majúca rovnakú svietivosť na väčšej časti oblohy

druhý adiabatický invariant

invariant opisujúci kmitavý pohyb častice pozdĺž severného a južného bodu siločiar

dvadsaťsedemdnová variácia

zmena geomagnetického poľa Zeme spôsobená slnečnou činnosťou

efekt slnečnej erupcie

výsledný vplyv slnečnej erupcie na geomagnetické pole a ionosferické vrstvy Zeme

ekvivalentný dipól

magnetický dipól Zeme, ktorého centrálna os prechádza presne stredom Zeme

emisia vysokej atmosféry

žiarenie, ktoré produkuje a emituje atmosféra planéty s výnimkou polárnych žiar, bleskov a meteorických stôp

excentrický dipól

magnetický dipól Zeme, ktorého centrálna os je posunutá o 451 km zo stredu Zeme smerom k Tichému oceánu

fáza návratu

časový interval návratu intenzity horizontálnej zložky magnetického poľa do normálnej hodnoty spojený s rozpadom prstencového prúdu

frekvenčná difúzia

difúzia, pri ktorej sa pozoruje odrazený signál od vrstvy F v širokej škále frekvencií

geomagnetická búrka = magnetická búrka

náhle a silné poruchy horizontálnej zložky geomagnetického poľa v stredných a nízkych zemepisných šírkach

geomagnetická deklinácia

uhol, ktorý zvierajú horizontálna zložka geomagnetického poľa so smerom od geografického severu; značka D

geomagnetická inklinácia = uhol geomagnetickej inklinácie

uhol medzi vektorom magnetickej indukcie zemského magnetického poľa a jeho horizontálnou zložkou; značka I

geomagnetická mapa

mapa geomagnetického poľa pre danú epochu

geomagnetická mikropulzácia

krátkodobá fluktuácia geomagnetického poľa trvajúca niekoľko sekúnd

geomagnetická subbúrka = magnetická subbúrka

geomagnetická porucha vyskytujúca sa okolo polnoci miestneho slnečného času

geomagnetická súradnicová sústava

sférická súradnicová sústava vzhľadom na ekvivalentný dipól

geomagnetické pole

magnetické pole Zeme, ktoré má približne dipólový charakter

geomagnetický čas = dipólový čas

čas od dipólového poludnia

geomagnetický chvost

predĺženie magnetosféry na nočnej strane Zeme v smere od Slnka do vzdialenosti asi 1000 polomerov Zeme

geomagnetický index

index na opis fluktuácie geomagnetického poľa

geomagnetický záliv

negatívna alebo pozitívna zmena geomagnetického poľa majúca na geomagnetickú mapu tvar zálivu

hlavná fáza geomagnetickej búrky

časový interval minimálnej hodnoty horizontálnej zložky geomagnetického poľa

hvizd = atmosferik

nízko frekvenčné elektromagnetické vlny vznikajúce pri búrkach v zemskej atmosfére

index aurorálneho prúdu AE

index na meranie fluktuácie magnetického poľa spôsobené prúdmi aurorálnej zóny

index D_{st}

index na meranie fluktuácií geomagnetických búrok

index K

hodnota magnetických prvkov geomagnetického poľa H , D a Z získaná v trojhodinových intervaloch ($K_{max} = 9$; $K_{min} = 0$)

index výskytu polárnych žiar

počet polárnych žiar pozorovaný v danom časovom intervale v zenite

inklináčny geomagnetický rovník

čiara na zemskej povrchu, kde geomagnetická inklinácia je nulová

intenzita polárnej žiary

povrchová jasnosť polárnej žiary meraná v určitom smere v jednotkách rayleigh

ionogram

grafický záznam signálu ionosferickej sondy

ionosféra

časť atmosféry, kde voľné elektróny a ióny termálnych energií sú pod vplyvom gravitačného a magnetického poľa planéty

ionosferická sonda

prístroj, pomocou ktorého sa určuje elektrónová hustota v ionosfére

iónový hvízd

izomagnetická čiara

čiara spájajúca rovnaké hodnoty magnetických veličín na geomagnetickej mape

miesto na južnej pologuli s geomagnetickou inklináciou 90°

priesečník osi magnetického dipólu Zeme so zemským povrchom na južnej pologuli

súradnicová sústava na meranie intenzity geomagnetického poľa vztiahnutá na dané miesto zemského povrchu

polárna žiara v podobe lúča

zmena magnetického poľa Zeme spôsobená Mesiacom

magnetická subbúrka pozri **geomagnetická subbúrka**

sedem veličín na určenie absolútnej hodnoty magnetického poľa Zeme (B , H , D , I , X , Y , Z)

magnetický dipól reprezentující v prvom priblížení geomagnetické pole so severným a južným magnetickým pólom

deň, keď variácie geomagnetického poľa nie sú regulárne a spojitě

deň, keď sú variácie geomagnetického poľa regulárne a spojité

grafický záznam magnetických prvkov

vonkajšia hranica magnetosféry

oblasť okolo planéty obsahujúca plazmu a magnetické pole planéty

porucha v magnetosfére spojená s geomagnetickou subbúrkou

medzinárodný koeficient jasnosti polárnej žiary

jednotka intenzity polárnej žiary odvodená z intenzity jej zelenej čiary
kyslíka; značka MKI , $1 MKI = 1 kR$

značka pre medzinárodný koeficient jasnosti polárnej žiary

náhla fázová anomália

fázová porucha v šírení nízkofrekvenčných a veľmi nízkofrekvenčných vln spôsobená zvýšenou ionizáciou vrstvy D

náhla ionosferická porucha = Mögelov-Delingerov efekt

ionosferická porucha, počas ktorej sa pozoruje náhle zoslabnutie rádiového žiarenia alebo rádiového kozmického šumu

náhly impulz

náhla variácia horizontálnej zložky geomagnetického poľa, po ktorej nasleduje magnetická búrka

náhly začiatok geomagnetickej búrky

prudké zväčšenie horizontálnej zložky geomagnetického poľa signalizujúce začiatok geomagnetickej búrky

neutrálna magnetická vrstva

oblasť, v okolí ktorej sa stretáva magnetické pole opačných polarít

neutrálny magnetický bod

singulárny bod, v okolí ktorého sa stretáva magnetické pole opačných polarít

oblúk M

slabo pozorovateľný stabilný široký červenkastý oblúk polárnej žiary rozprestierajúci sa v smere východ — západ až niekoľko tisíc kilometrov, možno aj okolo celej Zeme; pozorovaný v stredných zemepisných šírkach

optická polárna žiara

polárna žiara pozorovaná v optickej oblasti spektra

ovál polárnych žiar

asymetrický pás výskytu polárnych žiar okolo severného a južného geomagnetického pólu

periodické VNF žiarenie

periodické krátkodobé záblesky VNF žiarenia

planetárny index Kp

najrozšírenejší geomagnetický index, ktorý sa určuje z K indexov

plazmosféra

vrstva nad ionosférou obklopujúca Zem a obsahujúca chladnú plazmu vysokej hustoty

pohyblivá ionosferická porucha

nerovnorodosť vo vrstve F, ktorá má v porovnaní s inými nehomogenitami oveľa väčší horizontálny rozmer

pokojný homogénny oblúk

polárna žiara pripomínajúca oblúk alebo písmeno S

pokojný prstencový prúd

prstencový prúd, ktorý v pokojných dňoch vytvárajú protóny s energiami 300 až 872 keV

polárna čiapka

oblasť magnetosféry v okolí magnetických pólov, ktorá obsahuje otvorené siločiar

polárna špička

úzke predĺženie magnetosféry okolo neutrálnych magnetických bodov do polárnej ionosféry

polárna žiara = auróra

svetelný úkaz atmosféry vo výškach okolo 100 km pozorovaný najmä vo vysokých zemepisných šírkach

polárny zbor

ranný zbor pozorovaný v zóne polárnych žiar

polročná variácia geomagnetického poľa

zmena geomagnetického poľa Zeme spojená s obehom Zeme okolo Slnka

prechodná vrstva

oblasť, ktorá obklopuje magnetopauzu a zachytáva plazmu slnečného vetra z nárazovej vlny

priestorová difúzia

difúzia, pri ktorej odrazený signál na ionogramoch kompletne prekrýva vrstvu F

protonosféra

vonkajšia a najrozľahlejšia časť ionosféry Zeme obsahujúca protóny

prstencový prúd

prienik častíc slnečného vetra do magnetosféry Zeme a zrýchlenie jej plazmy na vyššie energie; má tvar prstenca

prstencový prúd búrky

prstencový prúd, ktorý vytvárajú protóny s energiami 10 až 120 keV

prvý adiabatický invariant

invariant opisujúci rotačný pohyb častíc okolo siločiar

pulzujúca polárna žiara

polárna žiara stacionárnej geometrie s rýchlymi periodickými zmenami jasů

rádiová polárna žiara

aktivita polárnej žiary pozorovaná na rádiových vlnách s frekvenciou 28–225 MHz

ranný zbor

VNF žiarenie spojené so syčaním pripomínajúcim ranný spev vtákov

riometer

prístroj na meranie rádiového kozmického šumu v polárnych oblastiach ionosféry Zeme

rayleigh [vyslov. *reli*]

jednotka celkového žiarenia polárnej žiary; $1 \text{ R} = 10^6 \text{ fotónov} \cdot \text{sm}^{-2} \cdot \text{s}^{-1}$.
[stĺpec⁻¹]

rovníkový elektrický prúd

elektrický prúd v ionosfére Zeme nad inklináčnym rovníkom

S_d variácia geomagnetického poľa

zmena geomagnetického poľa Zeme spôsobená Slnkom

severný geomagnetický inklináčny pól

miesto na severnej pologuli s geomagnetickou inklináciou 90°

severný geomagnetický pól

priesečník osi magnetického dipólu Zeme so zemským povrchom na severnej pologuli

slnečnoekliptikálna súradnicová sústava

systém geocentrických ekliptikálnych súradníc s osou x smerujúcou k Slnku

slnečnomagnetická súradnicová sústava

systém geocentrických magnetosferických súradníc s osou z totožnou s osou

- dipólu a s osou x ležiacou v rovine vytvorenej spojnicou Slnko — Zem a osou dipólu
- slnečnomagnetosferická súradnicová sústava**
systém geocentrických magnetosferických súradníc s osou x smerujúcou k Slnku a s osou z totožnou s osou dipólu
- sonogram**
frekvenčno-časový diagram hvizdu
- sporadická vrstva E**
samostatná ionosferická vrstva nezávislá od vrstvy E vyskytujúca sa nepravidelne vo výškach 100 až 120 km nad povrchom Zeme
- stojatá nárazová vlna**
výsledok interakcie nadalfvénovej rýchlosti toku plazmy slnečného vetra a magnetosféry zo strany slnečného vetra
- subbúrka polárnej žiary**
aktívna perióda polárnej žiary s trvaním približne 1 hodinu okolo miestnej poľnoci
- súmrakové žiarenie atmosféry**
rozptýlené slnečné žiarenie z osvetlenej časti atmosféry premietajúce sa do tieňa Zeme pozorované za súmraku
- svetielkovanie polárnej žiary**
výskyt zvýšenej emisie molekulového pásu iónu dusíka ($\lambda = 391,4$ nm)
- svetlo nočnej oblohy**
slabé žiarenie nočnej oblohy sčasti pochádzajúce z mimozemských zdrojov
- syčanie**
spojitá širokopásmová emisia VNF žiarenia
- syčanie polárnych žiar**
VNF žiarenie spojené s aktivitou polárnej žiary
- syčanie stredných šírok**
VNF žiarenie nesúvisiace s polárnou žiarou a vznikajúce v stredných zemepisných šírkach
- škvrnka**
izolovaná oblasť polárnej žiary neurčitého tvaru
- tretí adiabatický invariant**
invariant opisujúci pohyb častice v geografickej dĺžke
- uhol geomagnetickej inklinácie pozri geomagnetická inklinácia**
- van Allenov radiačný pás**
koncentrácia protónov v magnetickom poli zeme
- VNF**
skratka pre veľmi nízku frekvenciu
- VNF žiarenie**
nizkofrekvenčné elektromagnetické vlny s frekvenciami 5—30 000 Hz vznikajúce pravdepodobne interakciou vln s časticami magnetosféry
- vnútorný van Allenov radiačný pás**
van Allenov radiačný pás vo vzdialenosti 1,2—4,5 polomeru Zeme od povrchu Zeme; obsahuje protóny s energiami niekoľko MeV

vonkajší van Allenov radiačný pás

van Allenov radiačný pás vo vzdialenosti 4,5—6,0 polomerov Zeme od povrchu Zeme; obsahuje protóny s energiami od 200 eV do 1 MeV

vrstva C pozri doiná vrstva D**vrstva D**

ionosferická vrstva vo výškach 50 až 90 km nad povrchom Zeme

vrstva E

ionosferická vrstva vo výškach 85 až 90 a 120 až 140 km nad povrchom Zeme

vrstva F₁

ionosferická vrstva vo výškach 140 až 230 km nad povrchom Zeme

vrstva F₂

ionosferická vrstva vo výškach 200 až 600 km nad povrchom Zeme

vzdialená plazmová vrstva

oblasť okolo neutrálnej plazmy v geomagnetickom chvoste obsahujúca horúcu plazmu; nachádza sa vo vzdialenosti asi 1000 polomerov Zeme od povrchu Zeme

začiatočná fáza geomagnetickej búrky

časový interval medzi náhlým začiatkom búrky a momentom poklesu magnetickej indukcie

zimná anomália

denné zvýšenie hodnôt maximálnej plazmovej frekvencie a elektrónovej hustoty vo vrstve F₂ vo vysokých a stredných zemepisných šírkach v zime

zóna polárnych žiar pozri aurorálna zóna

DISKUSIE

Poznámky a doplnky k slovenským názvom niektorých druhov hrdličiek

OSKÁR FERIANC

V ostatnom čase sa u nás v chovateľstve exotických vtákov dost výrazne uplatňuje chov hrdličiek a v súvislosti s ním sa v tlači objavujú mená, ktoré nás motivovali napísať tento článok.

Na Slovensku boli v dávnejšej minulosti známe dva druhy hrdličiek, *hrdlička divá* (*Streptopelia turtur*), žijúca voľne v prírode, a *hrdlička chichotavá* (*Streptopelia roseogrisea*), pôvodom z Afriky, chovaná milovníkmi vtáctva v klietkach. Druhovú meno *divá* vzniklo podistým z tendencie diferencovať ju takto od tej druhej, chovanej doma, no nie celkom domyslene, resp. bez hlbších úvah. Model tvorenia s použitím mien *divý* {-á), *domáci* {-a) vznikol pri rozštiepení toho istého druhu na dve formy, *divú* a *domácu*, napr. *divá hus* — *domáca hus*, *divá kačica* — *domáca kačica*, *divý holub* — *domáci holub*, *divá sviňa* — *do*

máca sviňa a pod. (Okrem toho slovo *divý* sa vyskytuje vo forme atribútu aj vo význame „prudký, zúrivý“.) Pri hrdličke neplatilo ani jedno; ani druhé; hrdlička chichotavá nepochádza z hrdličky divej, nie je teda jej domestikovanou formou, na druhej strane hrdlička divá sa nevyznačuje mimoriadnou divosťou, ktorá by sa mala zafixovať v jej mene. Vec sa skomplikovala ešte viac v polovici štvrtého decénia nášho storočia, keď rozšírila z Balkánskeho polostrova k nám svoj areál *Streptopelia decaocto*, teda ďalší voľne žijúci druh hrdličiek. Nemali sme, pravda, meno ani pre ňu. Bulharsky a srbochorvátsky sa nazýva *gugutka* alebo aj *balkanska gugutka*. Meno v tejto forme je v slovenčine nejasné o to viac, že my jej hlasové prejavy vyjadrujeme slabikami *hu-hú-hu*, nie *gu-gú-gu* (z čoho vznikol aj názov *gugutka*). Po pokuse pomenovať ju podľa farby *bronzovou* som použil ako základ druhového mena pre obidva naše voľne žijúce druhy biotop — *hrdlička poľná* a *hrdlička záhradná* (Slovenské názvoslovie vtákov, 1958). Prvá obýva polia a z miest okolo ľudských sídiel, kde sa pred príchodom druhej občas zjavovala, teraz celkom vymizla. Druhá sa po príchode k nám usadila práve okolo ľudských sídiel, v záhradách, parkoch, cintorínoch a pod.

Dnešní milovníci vtáctva sa neuspokojili chovom iba týchto druhov hrdličiek; chovajú hrdličky rozličnej proveniencie, a to od Galapág až po juhovýchodnú Áziu. Do Európy ich privážali najmä Holanďania po druhej svetovej vojne, ale aj iní. Na trh sa dostávali zväčša pod anglickými alebo nemeckými menami a naši chovatelia ich získavali aj z Čiech pod upravenými českými menami (prekladmi). Moja spomenutá kniha sa im nedostala do rúk a myslím si, že v tom čase o slovenské mená chovných vtákov ani nebol záujem. Iba neskôr sa začal Československý zväz chovateľov drobných zvierat zaoberať aj otázkou slovenských mien exotov a viem, že sa utvorila komisia, ktorá túto otázku mala riešiť. Nepamätám sa však, či sa z výsledkov práce tejto komisie aj niečo publikovalo. R. 1978 vydalo vydavateľstvo *Príroda* z nemčiny preloženú Datheho publikáciu *Príručka pre chovateľov vtáctva*. V knihe autor uvádza deväť druhov hrdličiek, no iba pri troch sa rešpektujú staršie slovenské mená, pri hrdličke poľnej, hrdličke záhradnej a hrdličke chichotavej.

Hrdlička malá (*Streptopelia senegalensis*) je označená ako *hrdlička senegálska*, čo nie je vecne správne, ani nezodpovedá u nás vžitému úzu tvorenia živočíšnych mien. Hrdlička malá nie je rozšírená iba v Senegale, ale po celej Afrike a okrem toho aj v juhovýchodnej časti Malej Ázie — v Turkestane a Indii. Introdukovali ju aj do západnej Austrálie. Vedecké pomenovanie spécie — *senegalensis* — pochádza od K. Linného z r. 1766, keď jej celkové rozšírenie ešte nebolo známe,

a spravuje sa nomenklatúrnym kódexom. Pri tvorení slovenských mien vtákov sme sa usilovali, kde sa len dalo, nepoužívať geografické názvy ako druhové a rezervovali sme ich na označenie geografických rás (Dementiev a kol., *Pticy Sovetskogo Sojuza*, 1951], ktoré načim vyjadriť geograficky, lebo to je ich charakteristický znak. Znelo by iste paradoxne hovoriť alebo písať o *hrdličke senegalskej západoafrickej* (*Streptopelia senegalensis senegalensis*), *hrdličke senegalskej podatlaskej*, *hrdličke senegalskej stredoázijskej* a pod. Hrdličkou malou ju nazývali aj v ruštine. Všetky uvedené dôvody ma preto viedli k tomu, aby som v citovanej knihe pomenoval tento druh *hrdlička malá*.

Pri *hrdličke perličkavokrkej* (*Streptopelia chinensis*) sme sa zhodli na druhovom pomenovaní ovplyvnení jej nemeckým názvom — *Perlhalsstaube*. Opiera sa o charakteristický znak v zafarbení tohto druhu hrdličiek, teda o biele, perličkovo pôsobiace škvrny na krku. Uvedenú formu mena sme volili preto, lebo nejde o jednu škvrnu, ako by sa z názvu *perlokrka*, použitého v spomenutom preklade, mohlo zdať (Ferianc — Matoušek: *Slovenské mená vtákov*. Múzeum, 23, 1978). V cho-voch sa vyskytuje vo dvoch geografických rasách: *hrdlička perličkavokrka čínska* a *hrdlička perličkavokrka cejlónska*. Pomenovanie *hrdlička cejlónska* (vo výstavných katalógoch) je nesprávne.

Hrdlička krátkochvostá (*Streptopelia tranquebarica*) v preklade Datheho knihy sa menuje *vínovočervenou*. Má vínovočervené, presnejšie povedané vínovočervenkasté brucho. Ibaže také má aj *hrdlička malá* a chovatelia aj tu menujú *vínovočervenou* a také isté má aj *Streptopelia vinacea*, rozšírená v neširokom pásme Afriky od Senegalu po Eritreu; táto hrdlička nemala dosiaľ oficiálne slovenské pomenovanie. Vínovočervená farba nie je teda charakteristickým znakom hrdličky krátkochvostej a nemôže byť základom jej druhového pomenovania. Opačne je to s dĺžkou jej chvosta. V porovnaní s inými druhmi dĺžka chvosta tvorí iba 40 % z celkovej telesnej dĺžky, kým pri hrdličke poľnej 41,2 %, pri hrdličke perličkavokrkej 46 %, pri hrdličke záhradnej 49 %, pri hrdličke chichotavej 50 % a pri hrdličke malej 54,4 %. (Dĺžkové údaje sú uvedené podľa Datheho.)

Meno *vínovočervená*, ak sa má použiť ako druhové meno, by bolo vari najvhodnejšie pre hrdličku označovanú ako *Streptopelia vinacea*, ktorú takto pomenoval Gmelin a ktorá sa vyskytuje aj v niektorých vernákulných nomenklatúrach — anglicky *Vinaceous Dove*, nemecky *Weinrote Lachtaube*. Obidva názvy, *hrdlička krátkochvostá* aj *hrdlička vínovočervená* (pre *Streptopelia tranquebarica* a pre *Streptopelia vinacea*), uvádzame ako nové a chceme nimi doplniť dosiaľ publikované slovenské mená hrdličiek z r. 1958 a 1978.

Americké „hrdličky“, chované u nás i v Čechách pod týmto menom, vedecky patria do iných rodov. Preto sme ich s Matouškom v citovanej práci označili osobitnými rodovými menami aj v slovenskom názvosloví. Tak rod *Nesopelia* označujeme menom *holubček*, rod *Zenaidura* menom *nachovka*.

Holubček dlhozobý (*Nesopelia galapagensis*), možno krajšie a slovenskejšie *zobatý*, sa ani vzhľadom, ani hlasovým prejavom neponáša na hrdličky. Má relatívne dlhý a mierne prihnutý zobák a dosť pestré zafarbenie. Nieto preto dôvodu označovať ho za *hrdličku galapágsku*. O druhových menách geografického pôvodu som hovoril vyššie.

Holubček bielokrídly (*Melopelia asiatica*, syn. *leucoptera*) pochádza z juhozápadu USA, Mexika a Strednej Ameriky vrátane niektorých ostrovov Karibského mora. Druhové meno *asiatica* pochádza od K. Linného z r. 1758 a zakladá sa na neurčitých znalostiach areálu tohto holuba v Linného časoch. Druhové meno sa opiera o zafarbenie krídel vtáka, rodové meno som použil, tak ako pri rode *Nesopelia*, vzhľadom na ich podobnosť (príbuznosť) a na zásady tvorby slovenskej zoologickej nomenklatúry. Pomenovanie tohto druhu je tiež novým, dosiaľ nepublikovaným ani v jednej z našich tu citovaných prác.

Nachovku chvostnatú (*Zenaidura macroura*), ktorú som spolu s Matouškom v spomenutej práci nazval *dlhochvostou*, označuje Dathe podľa anglického *Mourning Dove smútočnou*, resp. v preklade *holubom smútočným*. My sme sa pri tvorbe druhového mena opierali o dĺžku a šírku chvosta. Jeho dĺžka v relácii k celkovej telesnej dĺžke je až 54,3 percent a chvost sa na konci rozširuje. Anglické meno vraj vzniklo podľa je „smutne“ znejúceho hlasu (Dathe). Wolters (*Die Vogelarten der Erde*, 1975) ju nemecky menuje *Carolinataube*, ako ju vedecky označil Neuzig — *Zenaidura carolinensis*. Pri tvorbe rodového mena sme vychádzali zo zafarbenia.

Na záver chcem poznamenať, že doplnky a vysvetlenia k slovenskému názvosloviu hrdličiek (príp. holubčekom), ktoré v príspevku uvádzam, majú slúžiť na skompletizovanie slovenského zoologického názvoslovía a súčasne majú byť pomôckou prekladateľom a chovateľom, a to aj preto, že moje názvoslovie vtákov z r. 1958 je dávno rozpredané a názvoslovie, ktoré sme s Matouškom publikovali o 20 rokov neskôršie, je tiež ťažko dostupné.

Mudroňova 52, Bratislava

Význam slova inžinierstvo

V Slovníku slovenského jazyka sa slovo *inžinierstvo* {prihniezdované k heslu *inžinier*} vysvetľuje jednak ako „stav, hodnosť, povolanie inžiniera“, jednak ako „študijný odbor na vysokých školách“. Rovnako utvorené {a prihniezdované} slovo *učiteľstvo* sa vymedzuje jednak ako „učiteľské povolanie“, jednak ako hromadný názov pre učiteľov. Napokon slovo *vychovávateľstvo* sa vykladá len ako „povolanie vychovávateľa“. Ako vidieť z týchto príkladov, rovnako utvorené slová sa nevysvetľujú rovnako, neprípisuje sa im rovnaký význam. Je to preto, že slová utvorené formantom *-stvo* majú niekoľko významov. Najčastejšie však označujú názvy odborov ľudskej činnosti a sú odvodené od názvov osôb vykonávajúcich príslušnú činnosť. (Podrobnejšie pozri napr. J. Bosák — K. Buzássyová: Východiská morfémovej analýzy. Jazykovedné štúdie. 19. Bratislava, Veda 1985. 134 s.).

Slovo *inžinierstvo* v názvoch ako *bioinžinierstvo*, *génové inžinierstvo*, *bunkové inžinierstvo* síce označuje odbor ľudskej činnosti, ale nie je odvodené od podstatného mena *inžinier*. Je to kalk z anglického slova *engineering* [vysl. *endžiníring*], ktoré je odvodené od slova *engine* (stroj) a pôvodne malo význam „schopnosť projektovať, konštruovať a obsluhovať stroje, resp. aj iné technické zariadenia“. V novších časoch sa však anglickým slovom *engineering* označuje aj odbor ľudskej činnosti, pri ktorom sa vhodne aplikujú vedecké poznatky na praktické ciele. Tento význam je v spojení *génové inžinierstvo*: odbor činnosti, v ktorom sa poznatky genetiky využívajú na praktickú manipuláciu s génmi. Podobný význam je aj v slove *bioinžinierstvo*: ide o využívanie biologických poznatkov v praxi. Predpoklad, že v tomto novom význame slova *inžinierstvo* nejde o vzťah k inžinierovi, potvrdzuje aj fakt, že spojenia *génový inžinier*, *bunkový inžinier*, *bioinžinier* sú zriedkavé, kým spojenia *strojný*, *stavebný*, *lesný inžinier* sú bežné.

Ján Horecký

Slovesá so zakončením -nať a -ňať

Keď máme použiť sloveso zakončené na *-ať*, pred ktorým je spoluhláska *n*, resp. *ň*, niekedy sme v pomykove, ktorá z dvoch blízkych spoluhlások prichádza do úvahy, či máme napísať alebo vysloviť tvrdé

n, alebo mäkké *ň*. Preto sa niekedy takéto slová používajú v chybných formách. Vo vlaku sme napr. čítali nápis *Nenahýňajte sa z okien*. V rozhlase sme počuli nesprávnu formu *zamkúňali sa*, v knihe *Pramene k dejinám Veľkej Moravy* sme čítali takéto nesprávne použitie mäkkého *ň*: ...*nech ťa vo svojich prikázaniach čoraz viac a viac nadehýňa*..., v beletrii sa vyskytuje chybný tvar *potkúňa sa* a pod. Podobné príklady na nesprávne formy pri slovesách zakončených na *-nať/-ňať* by sa dali rozhojňovať. Ktoré slovesá na *-ať* majú pred kmeňotvornou príponou *-a-* spoluhlásku *n* a ktoré spoluhlásku *ň*? Odpoveď na túto otázku dostaneme, keď si všimneme všetky typy sloves na *-ňať*, resp. *-nať*.

Prvú skupinu tvoria nedokonavé slovesá typu *chytať*, ktoré majú zakončenie *-ňať*. Napr. *voňať* — *vonía*, *klaňať sa* — *klanía sa*, *naháňať (sa)* — *naháňa (sa)*, *zaciáňať* — *zaciána*, *rehúňať sa* — *rehúňa sa*, *slepiňať* — *slepiňa*.

Druhú skupinu tvoria nedokonavé slovesá na *-ňať* utvorené od dokonavých predponových sloves na *-iť*, napr. *dohoniť* — *doháňať*, *zaciľniť* — *zaciľňať*, *skloniť* — *skláňať*, *odzvoniť* — *odzváňať*, *vymeniť* — *vymieňať*. Sem môžeme zaradiť aj odvodené sloveso *vyčítať* (základné sloveso je *činiť*). Do tejto skupiny patria aj nedokonavé náprotivky k dokonavým slovesám typu *minúť*. Napr. *minúť* — *miňať*, *zvinúť* — *zviňať*, *zhrnúť* — *zhŕňať*, *uškŕnúť na* — *uškŕňať sa*.

V tretej skupine sú slovesá typu *kričať*: *fuňať* — *funí*, *huhňať* — *huhní*.

Napokon sú jednotlivé izolované slovesá: *(od-, vy-) sňať* — *snímať*, *vzňať sa* (nemá prítomníkové formy).

Ostatné slovesá z tých, ktoré si v danej súvislosti všímame, majú pred kmeňotvornou príponou tvrdé *n*. Patria sem tieto skupiny sloves: nedokonavé slovesá s *-ín-/-ýn-* k dokonavým slovesám na *-núť*, pri ktorých sa často robia chyby: *zhasnúť* — *zhasínať*, *potknúť sa* — *potkúňať sa*, *nahnúť (sa)* — *nahýňať (sa)*, *zdochnúť* — *zdochýňať*, *spomenúť (si)* — *spomínať (si)*, *odtnúť* — *odtínať*, *zamknúť* — *zamkúňať*, *vyschnúť* — *vyschýňať*, *nadchnúť sa* — *nadchýňať sa*;

nedokonavé formy k slovesám na *-ť*, *-čať*: *zafať* — *zatiňať*, *začať* — *zaciňať*;

deadjektívne (od adjektív odvodené) slovesá: *zelený* — *zelenáť sa*, *červený* — *červenáť sa*, *rovný* — *rovnať sa*, *chutný* — *chutnať*, podobne aj desubstantívne *putnať* (od *puto*).

Keď si bližšie všimneme jednotlivé skupiny, zistíme, že slovesá v rámci jednotlivých skupín majú niečo spoločné. Pri slovesách na *-ňať* majú základné formy (prítomník dokonavého vidu, resp. neodvodeného slovesa) pred kmeňotvornou príponou *{i-ovou: -i-, -ia-, iba po dlhej slabike -a-}* mäkké *ň*: *klaňať sa* — *klan-iam sa* (*klaň-*), *zaciľňať* —

zaciľaň-am (zaciľaň-), fuňať — fun-ím (fuň-), sňať — sn-ím (sň-), vyčítať — vyčítať-am (čítať-).

Pri slovesách na -nať sa vo východiskovom slove základ končí na tvrdé *n*: *zhasínať* (*zhasn-úť*), *červenáť sa* (*červen-ý*), resp. v základe sa nevyskytuje spoluhláska *n*: *začínať* (*začať*). V prítomníku východiskových slovík je kmeňotvorná prípona *-e-* (*zhasn-e-m*, *začn-e-m*) alebo *-á-* (*-a*) (*červen-á-m sa*, *začín-a-m*).

Treba si uvedomiť časté základné typy, pri ktorých sa robia chyby: *potkýnať sa*, *nadchýnať sa*, *zelenáť sa*, ako aj významovo blízke dvojice *nakláňať sa* (*nakloniť sa* — *naklon-i-m sa*) — *nahýnať sa* (*nahnúť* — *nahn-e-m sa*), resp. formálne blízke dvojice *vyčítať* (od *činiť* — *čin-i-m*) — *začínať* (*začať* — *začn-e-m*).

Konštantín Palkovič

SPRÁVY A POSUDKY

Vedecká konferencia o jazykovej politike a jazykovej kultúre v socialistickej spoločnosti

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV usporiadal v dňoch 17.—19. apríla 1985 v Dome vedeckých pracovníkov SAV v Smoleniciach vedeckú konferenciu o jazykovej politike a jazykovej kultúre v socialistickej spoločnosti. Účastníkov konferencie po otvorení pozdravil člen korešpondent ČSAV a SAV Damián Kováč, člen Predsedníctva SAV.

Riaditeľ Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV PhDr. Ján Kačala, DrSc., predstavil v úvodnom slove program konferencie, jej ciele a vyzdvihol odlišnosť od predchádzajúcich konferencií s tematikou jazykovej kultúry. Táto odlišnosť spočívala okrem iného najmä v interdisciplinárnom charaktere konferencie; boli na ňu pozvaní nielen jazykovedci z akademických a vysokoškolských pracovísk SSR a ČSR, ale aj predstavitelia príbuzných vedných disciplín: filozofie, histórie, psychológie, literárnej vedy a vied o štáte a práve.

Široko koncipovaný program konferencie, na ktorej odznelo vyše päťdesiat pripravených príspevkov, možno lineárne predstaviť takto: jazyková politika v socialistickej spoločnosti, jej všeobecné problémy, jazyková situácia a jazykové kontakty; jazyková kultúra v socialistickej spoločnosti, jej všeobecné problémy, jazyková kultúra a štylistika, jazyková kultúra v praxi, jazyková kultúra v oblasti vyučovania.

Hlavný referát o jazykovej politike pod názvom *Princípy a metódy jazykovej politiky* predniesol prof. PhDr. Ján Horecký, DrSc. V referáte rozlíšil pojmy *jazyková politika* a *jazykovedná politika*. Jazykovú politiku vysvetlil ako pôsobenie riadiacej sféry na oblasť jazyka, ktorej predmetom je vzťah spoločnosti a jazyka, spoločenské podmienky používania jazyka, teda fungo-

vanie jazyka v danej spoločnosti. Jazykovednú politiku J. Horecký chápe ako činnosť lingvistickej riadiacej sféry a jej predmetom je pôsobenie v oblasti jazyka v súlade s pôsobením jazykovej politiky. Princípy a metódy jazykovej a jazykovednej politiky boli podané na pozadí porovnania pomerov socialistického a kapitalistického spoločenstva. Socialistická jazyková politika súvisí s národnostnou politikou, preto využíva leninské princípy národnostnej politiky. Hlavným princípom jazykovednej politiky, ktorá okrem iného rozvíja jazyk ako kultúrne dedičstvo, je jej zhoda s jazykovou politikou.

Hlavný referát v druhej tematickej oblasti pod názvom *Teória a prax jazykovej kultúry* predniesol PhDr. František Kočíš, CSc. V referáte vyčlenil štyri závažné oblasti jazykovej kultúry, a to teóriu jazykovej kultúry, sociolingvistické predpoklady a východiská jazykovej kultúry, vzťah jazykovej kultúry a jazykovej praxe a nakoniec načrtnol perspektívy rozvoja jazykovej kultúry v období budovania rozvinutej socialistickej spoločnosti. Jazykovú kultúru vo všeobecnosti vymedzil ako istý stav, resp. istú úroveň vo výskume a v používaní spisovného jazyka, jeho vypracovanosť, ďalej ako cieľavedomú činnosť v kultivovaní spisovného jazyka a napokon ako starostlivosť o jazykové vzdelávanie a jazykovú výchovu. Práve jazykové vzdelávanie a jazyková výchova zohrávajú vo vzťahu jazykovej kultúry k jazykovej praxi hlavnú úlohu. lebo tu sa ukazuje potreba usmerňovať jazykovú prax v celom rozsahu. Týka sa to nielen vydávania normatívnych príručiek, jazykovedných časopisov, kodifikačnej činnosti, poskytovania jazykových expertíz, apretúr textov a pod., ale aj vedecko-popularizačnej činnosti a jazykovej výchovy v školách. Ide teda o komplexnú starostlivosť o rozvoj a kultúru nášho národného jazyka.

Predstavitelia iných spoločenskovedných odborov prispeli svojimi príspevkami k širšiemu pohľadu na danú problematiku. Pohľady literárnej vedy (*Jazyková politika a literatúra*, M. Tomčík), histórie (*Vplyv politicko-spoločenských pomerov na jazykovú politiku*, I. Kamenec), psychológie (*Psychologické a sociálne problémy bilingvizmu*, O. Árochová — E. Šebová) a ďalšie potvrdili potrebu systematickejšieho interdisciplinárneho výskumu jazykovej politiky a jazykovej kultúry.

Závery z konferencie o jazykovej politike a jazykovej kultúre v socialistickej spoločnosti budú slúžiť aj ako materiál pre vedúce stranícke a štátne orgány pri riadiacej činnosti v oblasti národnostnej a kultúrnej politiky v socialistickej spoločnosti. Materiály z konferencie vyjdú v osobitnom zborníku.

Beáta Ricziová

Ks

Pozoruhodná konfrontácia dvoch vrstiev slovnej zásoby

{POŠTOLKOVÁ, B.: Odborná a běžná slovní zásoba současné češtiny. Praha, Academia 1984. 124 s.}

O termínoch a terminológii sa častejšie uvažuje z hľadiska normalizácie, štandardizácie, posudzuje sa ústrojnosť, motivačná zreteľnosť termínov, hodnotí sa súbor termínov istého odboru, správnosť a primeranosť ich definícií atď. Publikácia, o ktorej obsahu prinášame základnú informáciu, je síce prácou o termínoch a terminológii, ale nie je koncipovaná na základe hotových, ucelených terminologických súborov alebo slovníkov, lež na základe textov súčasnej spisovnej češtiny a na základe výsledkov výskumu termínov, ako ho predstavujú rozličné jazykovedné disciplíny [lexikológia, sémantika, štylistika]. Pravdaže, prístup k termínu [a terminológii] vzhľadom na jeho fungovanie v rozličných textoch mení aj výskumný cieľ práce v porovnaní s prístupom k termínu ako prvku systémovo usporiadaného súboru pomenovaní konkrétneho odboru. Podľa autorky cieľom práce je „postihnout na konkrétných příkladech obecnou problematiku, týkající se diferencí mezi termínem a netermínem v slovní zásobě češtiny a ukázat jejich sepětí, prolínání i vzájemné působení“ [s. 9]. Z náročnej a obsiahlej problematiky, ktorú prináša takto vytýčený cieľ, spracúva B. Poštolková dva okruhy: a) termín v textoch, b) dva základné procesy v terminológii. Týmto okruhom zodpovedá aj základné členenie práce na dve časti.

Každá z týchto častí má vlastný úvod, v ktorom sa vymedzujú základné pojmy. V úvode prvej časti (*Problematika termínů v různých typech textů*) sú to napr. pojmy *odborný text*, *popularizačný text*, *umelecký text*. Autorka zavádza v tejto časti aj dva nové termíny: na zvýraznenie tesnej zviazanosti pojmu a termínu používa podobu *pojem—termín*, v súvislosti s fungovaním termínu v texte pracuje s podobou *termín—pojem*. Zavádzanie týchto podôb najmä do všeobecného používania treba azda ešte uvážiť vzhľadom na to, že v druhej časti práce sa pri označovaní toho istého objektu vysťahuje s pomenovaním *termín*, ako aj vzhľadom na to, že terminológovia síce rozlišujú pojem ako objekt myslenia a termín ako objekt jazyka, ale v ich prácach obidva tieto objekty „žijú pod jednou strechou“ — je ňou slovo *termín*. Inými slovami, i keď sa hovorí iba o termíne, neráta sa s izolovaním jeho pojmového komponentu.

Analýza troch typov textov ukazuje na nerovnaké zapájanie termínu do textu a jeho funkcie v nich. Inak sa pracuje s termínom v odbornom texte, kde sa ráta s tým, že na komunikácii sa zúčastňujú rovnocenní partneri [autor aj adresát sú odborníci] — preto sa napr. nevysvetľuje každý použitý termín, preto aj prípadné vysvetlenie termínu má svoje osobitné príčiny atď. Iná situácia je v popularizačnom texte, kde do komunikácie vstupuje dvojica *odborník* [autor] — *neodborník* [adresát] a kde sa práve s ohľadom na tento fakt musí dbať na jednoduchosť a zrozumiteľnosť podávaného obsahu, ktorému sa podriaďujú aj mnohoraké spôsoby vysvetľovania použitých termínov. Na-

pokon iná situácia je v umeleckom texte, kde sa používanie termínu podriaďuje umeleckému zámeru a kde komunikácia nemá v prvom pláne taký cieľ ako v odbornom alebo popularizačnom texte, t. j. sprostredkovať odborné poznatky.

V prvej časti je podrobne spracovaný a presvedčivo doložený spôsob výkladu termínu v odbornom a popularizačnom texte. Primerane sa tu používa termín *výklad*, ktorým sa rozumie „vysvetlenie termínu s definičným zaměřením“ [s. 19], teda nie definícia v takom chápaní a forme, ako sa vyskytuje v terminologických slovníkoch, súpisoch, normách ap. V práci sa ukazuje, že aj v odbornom texte, kde by sa azda očakávala iba vyvážená a jednotná forma objasňovania termínu, teda presná definícia, je vo forme objasňovania značný rozptyl — od presnej definície cez približný opis až po vypočítanie istých vlastností, funkcií atď. pomenúvaného objektu. Prirodzene, že to sú spôsoby výkladu termínu používané aj v popularizačnom texte, ktorý sa od odborného textu odlišuje najmä tým, že sa „na vykládané termíny—pojmy rozmanitými spôsobmi upozorňuje [poukazuje]“ a že „mnohem častejši se vysvětlují i termíny základní“ [s. 56].

Z pozorovania zapojenia termínu do umeleckých textov a z porovnania ich fungovania v odborných a popularizačných textoch vychádza B. Poštolková všeobecný poznatok, že v umeleckých dielach sa termíny vyskytujú aj v iných súvislostiach, aj v rozmanitejších funkciách ako v odbornom a popularizačnom texte. Z troch základných druhov umeleckých textov sa termíny skúmajú v poézii a v próze, chýba pozorovanie a analýza termínov v dramatickom texte. Zdá sa však, že aj na dramatický text možno vzťahovať konštatácie (pozri s. 72, 73), podľa ktorých sú odborné výrazy v umeleckom texte zdrojom inšpirácie (tak predovšetkým v poézii), slúžia v ňom na obohacovanie bežného výraziva, na tvorenie účinných metafor, môžu charakterizovať prostredie, osoby atď. (tak najmä v próze).

Z názvu *Procesy terminologizace a determinologizace v slovní zásobě češtiny* vidieť, že v druhej časti práce sa autorka zaoberá dynamickými pohybmi v slovnej zásobe češtiny. Ilustruje ich na dvoch základných a čo do množstva prípadov najviac zastúpených procesoch — na terminologizácii a determinologizácii. Nové v práci je širšie chápanie terminologizácie, ako sa tento proces predstavuje v iných terminologických príručkách (porov. napr. V. P. Danilenko, *Russkaja terminologija*, Moskva, 1977, s. 97 n.); autorka prehlibuje klasifikáciu typov terminologizácie — rozoznáva terminologizáciu sémantickú, syntakticko-sémantickú, slovotvornú, sémanticko-slovotvornú a terminologizáciu prevzatých termínov.

Pri sémantickej terminologizácii vzniká značný počet pomenúvacích prostriedkov s rovnakou lexikálnou formou, ale s odhodným významom. Tieto prípady sa tradične pokladajú za homonymá. B. Poštolková prichádza s jemnejším delením a v súvislosti s ním zavádza užitočné termíny *různosystémová rovnakovýznamovost'* (ilustruje sa na príklade slova *hvězda*, ktorým sa bežne rozumie nebeské teleso vôbec, ale v astronomickej terminológii špeciálne kozmické teleso), *různosystémová polysémia* (ilustruje sa na slove *paměť*, pri ktorom význam bežnej lexikálnej jednotky a význam termínu ešte spolu súvisia) a *různosystémová homonymia* (ilustruje sa na slove *šum*, ktorým sa

bežne rozumie „zmes zvukov“, ale v hutníckej terminológii je to „pena na povrchu roztavených kovov“ — ide teda o prípady, keď sa významy bežnej lexikálnej jednotky a termínu značne vzdialili, prípadne už vôbec nijako nesúvisia).

Druhý dynamický proces — determinologizácia — sa aj v práci B. Poštoľkovej vymedzuje ako náprotivok terminologizácie. Ak pri terminologizácii ide o špecializáciu významu slova z bežnej slovnej zásoby, pri determinologizácii ide o stratu významovej určitosti, nadobúdanie nových štylistických hodnôt, rozmanitejšej spájateľnosti ap. Proces determinologizácie sa ilustruje na vybraných lexikálnych jednotkách, sleduje sa v značnom časovom rozpätí a zhŕňa v prehľadnej tabuľke (s. 102). Obe dva procesy sa príliehavo charakterizujú ako dialekticky podmienené tendencie vo vývoji slovnej zásoby.

Terminologická práca *Odborná a bežná slovní zásoba súčasné češtiny* je založená na bohatom dokladovom materiáli a vypracovaná s vycibreným citom pre detailnú klasifikáciu a jemné rozlišovanie. V československej jazykovednej literatúre je prvým syntetickým pohľadom na zapojenie termínu do textu, a tým na dynamické procesy, ktoré prebiehajú aj v zdanlivo statickej vrstve spisovnej slovnej zásoby, za akú možno pokladať odbornú lexiku videnú len cez terminologické slovníky.

Ivan Masár

Bulharská práca o terminológii

[MANOLOVA, L.: Bălgarska terminologija. Sofija, Državno izdatelstvo Narodna prosveta 1984. 95 s.]

Cieľom tejto neveľkej práce je ukázať, že terminológia je podsystémom lexikálneho systému spisovného jazyka, osvetliť povahu a vlastnosti termínov a podať prehľad o prostriedkoch na tvorenie termínov. Tento cieľ sa dosahuje analýzou značného počtu konkrétnych termínov z rozmanitých odborov vedy a techniky. Teoretická a praktická zložka knihy sú pritom veľmi úzko späté, teoretické otázky sa sústavne osvetľujú praktickými príkladmi a rozbor týchto príkladov sa opiera o teoretické poznatky. Preto členenie knihy na štyri kapitoly (*Termín a terminológia, Tvorenie termínov. Začiatky a rozvoj bulharskej terminológie, Súčasné terminologické problémy*) je skôr formálne.

Z hľadiska poslania knihy, ktorá je určená vedeckým pracovníkom, učiteľom, žurnalistom a všetkým záujemcom o terminologickú problematiku, základnú časť tvorí posledná kapitola, rozbor súčasných terminologických problémov. Obsahuje rad podkapitolíek s výkladmi o jednotlivých termínoch, ale aj so širšie zameranými poznámkami o unifikácii a o vývinových tendenciách súčasnej bulharskej terminológie. V jednej z týchto podkapitolíek sa napr. rieši otázka, ktoré zložené termíny treba písať so spojovníkom a ktoré bez spojovníka. So spojovníkom sa odporúča písať termíny typu *vagon-restaurant*, t. j. také termíny, v ktorých druhá časť pomáha objasniť prvú časť (vozeň

uspôsobený ako reštaurácia] a pri ktorých dostáva koncovku množného čísla len druhý člen. V takých prípadoch, keď koncovky množného čísla dostáva prvý člen [typ *spisovateľ realista*], nejde vlastne o termíny, preto sa takéto spojenia slov píšú bez spojovníka.

Pri analýze niektorých nesprávnych termínov sa upozorňuje na chybné používané sufíxy. Nemá sa napr. používať podoba *kofčen elevátor*, *lentačen konvejer*, ale *kofelevátor*, *lentov konvejer* [*korčevový elevátor*, *pásový dopravník*]. Veľa pozornosti sa tu venuje morfeematickej segmentácii cudzích prídavných mien typu *molekulový* — *molekulárny* (ako vidieť, ide tu o problémy veľmi blízke našim problémom). Treba však pripomenúť, že navrhovaná segmentácia *-ar-en*, *-al-en* nepočíta s pôvodom slova z latinčiny, kde boli bežné zakončenia *-arius*, *-alis*. V mnohých analyzovaných príkladoch sa argumentuje tým, že ide o priame prevzatie z ruštiny na úkor využitia domácich prostriedkov. Tu je veľmi nápadná analógia so vzťahom češtiny a slovenčiny v našej situácii.

Pri výkladoch o cieľoch a metódach unifikácie terminológie sa zdôrazňuje požiadavka jednoznačného vzťahu medzi pojmom a termínom a vyžaduje sa dodržiavanie jednotného princípu pri tvorení termínov, spoločného pre všetky podsystemy danej národnej terminológie (s. 77). Sám pojem unifikácie sa však chápe veľmi široko a komplikuje sa aj nastolením otázky, či treba unifikovať všetky termíny daného terminologického podsystemu alebo tie, ktoré nevyhovujú danému podsystemu. Práve z takéhoto postavenia otázky vyplýva, že unifikácia sa skôr chápe ako ustáľovanie, normovanie termínov v danom národnom jazyku. Bežnejšie sa však unifikácia chápe ako problém obsahového zjednotenia viacerých národných terminológií. V rámci národnej terminológie možno zjednocovať (čiže unifikovať) len tie termíny, ktoré sa vyskytujú vo viacerých variantných podobách. Termíny, ktoré nevyhovujú vytyčeným požiadavkám na správnosť, možno ustáľovať, normovať, štandardizovať.

Teoretickým základom všetkých naznačených úvah sú výklady o termíne a jeho vlastnostiach v prvej kapitole. Termín sa tu hneď v prvej vete definuje ako „pomerne jednoznačný jazykový znak (slovo alebo spojenie slov), ktorý pomenúva pojem v danej vednej alebo technickej oblasti“. Ale hneď za touto znakovou (semiotickou) definíciou sa pripája lexikologická (sémantická) definícia, podľa ktorej „termíny sú špeciálne slová, ktoré označujú predmety, javy, procesy, vlastnosti v danej vednej alebo technickej oblasti, v oblasti umenia a spoločensko-politického života“. A na inom mieste (s. 32) sa definícia ešte dopĺňa v tom zmysle, že termín nie iba pomenúva pojem, ale do istej miery odráža jeho obsah, resp. definuje zodpovedajúci pojem. Pravda, s teóriou odrazu a s teóriou definície sa v ďalšom nepracuje, pri typológii termínov sa autorka vcelku obmedzuje na formálnu analýzu.

Pri výkladoch sa dobre rozlišuje medzi terminologickým systémom ako súborom termínov v spisovnom jazyku a terminologickým podsystemom ako súborom termínov v danej vednej alebo technickej oblasti. Nejasný však ostáva pojem terminologické pole, ktorý sa vymedzuje ako súhrn termínov v danom terminologickom podsysteme, pričom podsystem sa tu zase vymedzuje ako súbor pojmov. Vzniká tu protirečenie v tom, že terminologický systém sa vymedzuje ako systém termínov, kým terminologický podsystem ako súbor poj-

mov. V konkrétnych výkladoch sa však s pojmom terminologické pole nepracuje a pojem terminologický podsystem sa chápe ako súbor termínov daného odboru.

V ďalších výkladoch sa v tejto úvodnej kapitole venuje pozornosť vlastnostiam termínu, vzťahu terminológie a normy (resp. kodifikácie), ale aj širším vzťahom terminológie a jazykovej politiky, terminológie a sociolingvistiky. Výklady o polysémii, homonymii a antonymii, ktorými sa úvodná kapitola končí, sú úzko zviazané s lexikologickým vymedzením termínu. Keby sa termín chápal skutočne ako znak (čo vyplýva z úvodnej definície), nemalo by zmyslu rozlišovať medzi polysémiou a homonymiou, išlo by vždy o osobitný termín — znak.

Prehľadne je spracovaná kapitola o tvorení termínov. Poukazuje sa v nej na tvorenie termínov afixáciou, skladaním, ale aj na lexikálno-syntaktické a lexikálno-sémantické tvorenie. Na tieto výklady vhodne nadväzujú úvahy o terminologizácii a determinologizácii. Azda by sa tu boli mohli doplniť poznámky o terminologizácii a determinologizácii sufixov.

Užitočné informácie sa podávajú aj v kapitole o začiatkoch a rozvoji bulharskej terminológie, ako aj v odsekoch o štandardizácii terminológie mimo Bulharska. Škoda, že v informácii o našej terminologickej práci sa podávajú informácie len o založení normalizačnej spoločnosti r. 1924 a o terminologickej komisii pri ČSAV z r. 1957, resp. o jej zásadách z r. 1963.

Z načrtnutého obsahu a problematiky v knihe *Bulharská terminológia* vidieť, že aj v bulharskej terminológii, v jej vývine i teoretickom a praktickom spracúvaní sú rovnaké problémy ako v našej. Veľmi blízke sú aj riešenia i argumentácia, rozdiely sú azda len v technických, resp. technologických postupoch.

Ján Horecký

Kniha o modernej slovenčine

(MISTRÍK, J.: *Moderná slovenčina*. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1984. 253 s.)

Autorom publikácie je popredný slovenský jazykovedec, ktorého rozsiahle vedecké dielo je charakteristické šírkou tematického záberu, teoretickou fundovanosťou, hľadaním nových progresívnych metód a postupov. V recenzovanej práci systematicky opisuje všetky roviny slovenského jazyka tak, aby bol používateľ všestranne informovaný o stave slovenčiny v súčasnosti. Teda modernosťou sa v publikácii chápe najsúčasnejšia podoba slovenčiny vo všetkých jej rovinách. Kniha, ako sa uvádza v úvode, je adresovaná odborníkom slovakistikom i širokej verejnosti. Publikácia je koncipovaná prehľadne a člení sa na tieto kapitoly: *História a perspektívy, Slovenské nárečia, Fonetika, Pravo-
pis, Lexikológia, Morfológia, Syntax, Štylistika, Jazyková kultúra, Jazyková
pragmatika*. Najrozsiahlejšie sú kapitoly venované lexikológii a štylistike —

je to prirodzené, pretože práve tieto roviny jazyka prudko reagujú na zmeny v spoločnosti a okrem toho ich systémy môžeme nateraz pokladať za otvorené. Veľká pozornosť sa venuje aj morfológii a syntaxi, pričom kapitoly venované histórii, nárečiam, fonetike a pravopisu sú podstatne kratšie.

V kapitole *História a perspektívy* autor sleduje perspektívy vo vývine slovenčiny podľa jednotlivých jazykových rovín, pričom konštatuje, že vývin zvukovej roviny je determinovaný jazykmi, ktoré existujú v bezprostrednej blízkosti slovenčiny a s ktorými má slovenčina živé rečové kontakty. Dôsledkom týchto rečových kontaktov je, že v jazykoch strednej Európy nastáva vyrovnávanie výslovnosti najfrekvencovanejších hlások, ktoré by bolo možné nazvať centrálnymi: existujú vo všetkých jazykoch a udržiavajú si fonetickú jednotu oproti ostatným, ktoré sú pre jednotlivé jazyky špecifické. Tento fakt autor dokladá štatistickými údajmi získanými výskumom grafematiky slovenčiny.

Modernizáciou na lexikálnej rovine sa chápe rozširovanie slovnej zásoby a silná internacionalizácia slovnej zásoby, ktorá je v súčasnosti charakteristická pre všetky jazyky sveta.

V kapitole *Pravopis* autor vysvetľuje symetricky a názorne pravopisnú kodifikáciu, novým spôsobom vysvetľuje písanie *y* po obojakých spoluhláskach v tzv. vybraných slovách, ktoré neuvádza abecedne, ale podľa výskytu.

Kapitola *Lexikológia* sa člení na časti: *Rozvoj slovnej zásoby, Diferenciácia slov, Sémantická paradigmatica, Formálna štruktúra slova, Lexikografia*. V tejto kapitole autor uvádza, že preberanie nových slov z cudzích jazykov nemožno hodnotiť ako negatívny jav, a zároveň konštatuje, že slovenčina má v slovnom fonde prevzaté slová z vyše 30 jazykov. Autor naznačuje spôsoby tvorenia slov v slovenčine, za najproduktívnejší spôsob pokladá tvorenie a skracovanie viacslovných pomenovaní. K tradičným spôsobom tvorenia nových slov pričleňuje rozširovanie slovnej zásoby zmenou intenznej hodnoty slovesa.

Značnú pozornosť venuje diferenciácii slov z teritoriálneho hľadiska, zo sociálneho hľadiska, z hľadiska frekvencie a stylistickej diferenciácii. Za cenný pokladáme záver kapitoly, ktorý je venovaný podrobnej informácii o slovníkoch a je doplnený ukážkami z frekvenčného slovníka, retrográdneho slovníka, slovníka sém, valenčného slovníka a frazeologického slovníka.

Modernizáciu jazyka na morfologickej rovine autor vidí v tom, že sa zjednodušuje morfologicko-syntaktický systém jazyka, novovznikajúce slová sa zaraďujú iba k niektorým paradigmám, niektoré paradigmatické typy sa nerozvíjajú. Túto konštatáciu autor dokladá frekvenčnými údajmi o produktívnych a neproduktívnych vzoroch. V tejto kapitole sa vo výklade skloňovania neuvádza tradičné poradie pádov, ale frekvenčné poradie, teda nominatív, akuzatív, genitív, lokál, inštrumentál, datív.

V kapitole *Štylistika* sa upozorňuje na ekonómiu prejavu ako štýlotvorného činiteľa. Zdôrazňuje sa, že „koeficientom jazykovej ekonómie je pomer počtu jazykových prostriedkov existujúcich v systéme k počtu jazykových prostriedkov používaných v texte“. Uvádzajú sa prostriedky, ktoré fungujú v modernej štylistike ako ekonomické sily: prediktabilita [očakávanosť] u adresáta a mimojazykové prostriedky.

Publikácia je cenná tým, že v nej autor uplatňuje exaktné metódy a využíva výsledky vlastných štatistických výskumov. Iste to súvisí aj s tým, že autor stále pracuje v matematickej lingvistike.

Recenzovaná kniha obsahuje veľa tabuliek, schém, máp, príkladov, ktoré zvyšujú prehľadnosť a názornosť výkladu. Za veľmi dôležitú však pokladáme názornosť samého výkladu, ktorý spája všeobecné s konkrétnym, je ilustrovaný primeraným množstvom príkladov, je jednoznačný a logický.

Publikácia má význam pre moderné chápanie a výskum slovenčiny, uplatňuje nové trendy v skúmaní stavu slovenského jazyka v súčasnosti. Dnešné jej štádium, ako uvádza sám autor, je rovnako moderné ako aj dočasné.

Ludmila Jančovičová

Prvý zväzok českého frazeologického slovníka

(Slovník české frazeologie a idiomatiky. Přirovnání. Praha, Academia 1983. 496 s.)

Nakladateľstvo Československej akadémie vied Academia vydalo prvý zväzok českého frazeologického slovníka. Spracoval ho kolektív pracovníkov Filozofickej fakulty Karlovej univerzity z oddelenia češtiny pre cudzincov, ktorý viedli PhDr. F. Čermák a PhDr. J. Hronek, CSC. Celý slovník má byť trojzväzkový.

Prvý zväzok slovníka českej frazeológie (a idiomatiky) má dve základné časti: 1. výkladový slovník a 2. sémantický register; uvádza ich vstupná časť — kapitola zahrňujúca predhovor; poučenia o postupe pri zostavovaní slovníka, zoznam skratiek a značiek; dielo uzatvára a završuje F. Čermák teoretickou štúdiou *Česká přirovnání*.

Základná časť zväzku, výkladový slovník, obsahuje výkladové heslá (heslové odseky, state) a odkazové heslá. Pri obidvoch sa odlišujú bežné a okrajové heslá. Bežné heslá (prirovnania) sú spracované zo všetkých stránok, naproti tomu okrajové výkladové heslo obsahuje iba krátke vysvetlenie základného významu prirovnania; bežné odkazové heslo obsahuje také prirovnanie, ktoré je obmenou iného a v jeho heslovom nadpise sa uvádza ako variant — naproti tomu okrajové odkazové heslo iba odkazuje na najbližšie výkladové heslo a tam sa už ako variant neuvádza.

V prirovnaní ako hesle výkladového slovníka sa predpokladá pomenovanie porovnáwanej veci (komparandum), pomenovanie veci, ku ktorej sa prirovnáva (komparátum, model) a pomenovanie príznaku, ktorý sa na nich porovnáva (tertium comparationis), ďalej časť uvádzajúca komparandum a komparátum do vzťahu, sloveso (relátor) a výrazný formálny reprezentant prirovnania, porovnávacia spojka *jak/jako* (komparátor). — Takúto plnú konštrukciu máva prirovnanie uplatnené v kontexte (v úplnej, explicitnej porovnávačej vete); naproti tomu prirovnanie ako ustálená slovníková jednotka pomenovanie prirovnáwanej veci vo väčšine prípadov neobsahuje. Pritom sa odlišuje ľavá strana prirovnania a pravá strana prirovnania: oddeľuje (rozdeľuje) ich porovnávacie sloveso alebo výraz. To, čo je z pohľadu čitateľa naľavo od porovnávačej spojky (alebo výrazu), komparátora, to je ľavá strana — a čo je od

nej napravo, je pravá strana prirovnania. Napríklad v prirovnaní *skákať j. koza* slovko *jak/jako* (zapisované skratkou *j.*) je komparátor; sloveso *skákať* zapisované ako *skákať°* (krúžok za slovom naznačuje, že sa príslušné slovo v prirovnaní môže morfológicky obmieňať) je ľavá strana prirovnania (relátor a spolu aj *tertium comparationis*) a podstat. meno *koza* je pravá strana prirovnania (komparátum) a zároveň i zaraďovacie slovo (vysádzané riedene), lebo podľa jeho hláskovej podoby sa heslo (= prirovnanie) zaraďuje do abecedného poriadku; pritom sa zaraďovacie slová na orientáciu uvádzajú na dolnom margu každej strany. Ľavá strana prirovnania je najčastejšie verbálna a pravá je substantívna. Heslo sa zaraďuje podľa prvého substantíva pravej strany, a keď v nej substantíva niet, podľa adjektíva alebo adverbia. Uvedieme príklad na poradie prirovnaní so zaraďujúcim slovom *koza*: *býť° (hubený) j. koza, býť° (mlsný) j. koza, býť° j. z kozy duch, držť niekoho j. kozu* (šéf ap.) *nadměrně někoho využívat, šidit, okrádat; hnát°/honit° j. nadmutou kozu; je bohatá j. kôza rohatá je bohatá; je° s ním° řeč j. s kozou na ledě; jít°/chodit° j. koza po ledě/na ledě; mečet° j. koza; mluvit° j. koza před smrtí; rozumět něčemu j. koza petrželi; rozumět° něčemu j. koze; skákať° j. koza; (je° tam°) smrad j. když se kozy prskají; to je° j. když dá koze dobrotu; to je° peněz j. za kozu; vidět do někoho j. do hubený kozy.* — Ukazuje sa, že poradie hesiel v rámci skupiny, v ktorej je zaraďovacím slovom (pomenúvajúcim model prirovnania) podstat. meno *koza*, určuje abeceda slovies na ľavej strane a pri tom istom slovese tvary slova *koza* alebo spojenia s ním, resp. celý porovnávacie vety. Náš príklad má bežné prirovnania (za nimi nasleduje celý heslový odsek) a dve okrajové prirovnania *držť niekoho j. kozu* a *je bohatá j. koza rohatá*; pri nich je iba krátke vysvetlenie významu. Heslá zaznačujú aj varianty (pozri slová a výrazy v zátvorkách a za lomkou), upozorňujú, že sa v prirovnaniach používajú aj slová z takzvanej obecnej češtiny, resp. z nárečí, ďalej, že majú morfológicky obmeniteľné komponenty. — Jedno z okrajových prirovnaní je rýmované (*je bohatá j. koza rohatá*). V skupine prirovnaní so zaraďujúcim substantívom *koza* odkazových hesiel niet; uvedieme ich z blízkyh sémantickýh okruhov (tried), zo skupín prirovnaní, kde modelom (komparátom) je takisto zviera — napr. *chodit za někým j. pes* viz *chodit za někým j. pejsek; vrhnou se na někoho j. psi* viz *vrhnout se na někoho j. vosy/sršni; chodit kolem něčeho j. pes kolem horké kaše* viz *chodit kolem něčeho j. kočka kolem horké kaše* alebo pri modelovom slove *prasátko* heslo *mít tvářičky (růžové) j. prasátko* viz *být růžový j. prasátko* (odkazuje teda na predchádzajúce prirovnanie). — Ešte príklady z okruhu prirovnaní s odtienkom účinku; napr. odkazové heslá (*byl zticha*) *ani nehles* viz (*byl zticha*) *ani necek*, (*byl zticha*) *ani nemuk* viz (*byl zticha*) *ani necek* a (*byl zticha*) *ani nepip* viz (*byl zticha*) *ani necek* odkazujú na prirovnanie (*byl zticha*) *ani necek* (*nehles°/nemuk°/nepip°*) a tak vlastne heslový odsek, ktorý tam po uvedenom úplnom heslovom nadpise nasleduje, platí pre všetky varianty. Pridáme ešte jedno okrajové prirovnanie s krátkym vysvetlením významu: *je to tam j. na ztracené vartě je to opuštěné místo vzdálené od užívaných cest a lidských obydli*.

Bežné výkladové heslo máva morfológicky obmeniteľnú zložku, napr. *býť° j. otevřená kniha, čist° v někom j. v otevřené knize; jednat°/zacházet° s ně-*

kým j. s (malým) klukem; vždy má modelové [zaraďovacie] slovo vytiačené riadené a znaznačujú sa v ňom syntagmatické varianty [časť hesla v zátvorke, ktorú možno podľa zaraďenia do kontextu aj vynechať] a paradigmatické varianty [uvádzajú sa lomkou za slovom alebo za niekoľkými slovami, s ktorými sa môžu striedať, alebo za značkou *n.* = nebo]. Ako komparátum vystupujú i jedinečné pojmy, pomenované vlastnými menami, napr. *Praha, Brno, Sibir, Sahara; Nero, Sibyla, Šalamoun, Fitipaldí, Zátpek; Honza, Adam, Jura; Dán, Slovák*. Príklady: *to je^o starý j. Praha; je to jasný/jasné j. Brno; [je^o tam] zima j. na Sibíri n. je^o tam j. na Sibíri, (být^o) moudrý j. Šalamoun/Šalamoun; běhat^o j. Zátpek; být^o/tvářit se^o j. hloupý Honza, být^o/běhat^o/skákat^o j. Jura; (bejt^o) vožralej/napařenej/zlitéj j. Dán; dřít/dělat j. Slovák viz dřít/dělat j. otrok a tam čítame dřít^o/dělát^o j. otrok/Slovák/galejník/na galejích*.

V heslovom odseku (v heslovej statii) sa uvádza štýlová charakteristika, gramatická charakteristika, transformácie, kontext poukazujúci na valenciu, vysvetlenie významu, podľa potreby aj údaje o používaní a etymológii zaraďovacieho slova a v časti, kde sa prinášajú synonymá, podobné prirovnania a opozitá (antonymá) i odkazy na sémantický register. Napokon heslový odsek rámcuje anglický, nemecký, francúzsky a ruský ekvivalent.

Zložky heslového odseku znázorní heslo *mečet j. koza*. — V štýlovej charakteristike (v zátvorke za nadpisom hesla) čítame (*kol; neprízn. žert*) — to značí, že je to prirovnanie kolokviálne (hovorové) a naznačuje nežičlivý alebo žartovný postoj k príslušnej osobe; v gramatickej (negatívnej) charakteristike pod značkou *O* čítame *ot, neg, pas, imp, 1. sg a pl*, a to značí, že sa táto frazeologická jednotka (frazéma) nepoužíva v otázke, zápore, kladnom tvare imperatíva a ani v 1. osobe jednotného a množného čísla. Nasleduje charakteristika kontextu, poukazujúca na valenciu a vysvetlenie významu: (*člověk v řeči, přednesu, při zpěvu obecně i momentálně*) *mluvit nezvykle vysoko, vydávat nepřijemné zvuky, disharmonické a pro uši ostré*. V danom prípade potom nasleduje aj exemplifikácia, a to dokladom: *Tohle že je nějaká zpěvačka. Nemá přece vůbec hlas, meči j. k*. Po symbole $\diamond$ je údaj, že sa používa i v množ. čísle: *těž v pl.*; potom za symbolom $\square$ *S* sú rovnoznačné (synonymné) prirovnania *mluvit/zpívat, mít hlas j. koza, ječet j. siréna, zatým pod značkou A* sú antonymá [opozitné, protikladné prirovnania] *zpívat j. slavík, mít zlato v hrdle* a pod značkou *Cj* (= lat. confer — porovnaj) prirovnania s podobným významom *vřískať j. pavián, mít hlas j. nakřáplý hrnec, mít veprový/telecí hlas*. — Dané prirovnanie má ekvivalent iba v angličtine *A* (*bleat*), v nemčine *N meckern w.* [wie] *eine Ziege* a v ruštine *R blejat k. [kak] koza/k. koziol*.

Okrem variantov (priamo v nadpise heslovej jednotky) sa za gramatickou a štýlistickou charakteristikou frazémy uvádzajú i ďalšie jej podoby, ktoré majú inú syntaktickú platnosť. Takéto transformácie sa získavajú nominálizáciou (*Nom*), adjektívizáciou (*Adj*), verbalizáciou (*Verb*) a adverbializáciou (*Adv*). — Príklady: pri hesle *(být^o) pověřivý j. stará bába/baba Nom bábská pověřivost*; pri hesle *je^o too (ostré) j. břitva Adj ostrý j. b.*; pri hesle *(být^o) mrštný j. kočka sa uvádzajú tieto transformácie: Adv mrštně j. k., Adj mrštný j. k. a Nom kočičí mrštnost*.

Inojazyčné (anglické, nemecké, francúzske, ruské) paralely českých pri-

rovnaní sa uvádzajú jednak v platnosti úplných ekvivalentov, jednak ako približné ekvivalenty (transponáty) za značkou !. Napr. pri hesle *být° j. vlk v rouše berančím* A ! *be a wolf in sheep's clothing*, N ! *ein Wolf Schafpelc*, F ! *un loup sous le peau d'un brebis*, R ! *volk v ovečiej škure*. V tomto prípade sa všetky paralely kvalifikujú ako približné ekvivalenty, naproti tomu v hesle: *jíst° j. vlk sú rovnocenné a s tou istou motiváciou* [majú tie isté modelové slová]: A *be always a hungry as a wolf*, N *fressen/essen w. ein Wolf/Schneunendrescher*, F. *dévorer c. (comme) un loup*, R. *ješt k. zver'*.

Heslový odsek svojou časťou, v ktorej sa uvádzajú synonymá, antonymá a približné synonymá, odkazuje na sémantický register. Ten združuje do sémantických tried synonymné prirovnania. — Keďže prirovnanie je nepriame pomenovanie príznaku (atribútu) poukazom na model, na ktorom je onen príznak výrazný, sémantické triedy reprezentujú prídavné mená, príslovky, slovesá a menej podstatné mená. Sémantický register zoraďuje prirovnania podľa významu ľavej strany prirovnania, napr. *slepý: byť (slepý) j. kotě; j. krtek; j. netopýr*. Veľké sémantické triedy prirovnaní sú napr. pod slovesom *chovat se, mluvit, vypadat, jít*; pod adjektívom *malý (málo), hezký, silný*. Aj v sémantickom registri sú odkazy, napr. *zacházet viz jednat; zaražený viz překvapený; škaredý viz ošklivý*.

Prirovnanie sa v prvom zväzku českého frazeologického slovníka chápe v širšom zmysle: zaraďujú sa doň aj účinkové súvetia vyjadrujúce mieru istej vlastnosti, ktoré vznikali na základe prirovnaní, a upozorňuje sa na ich osobitosť poznámkou *má odstín účinku*, napr. *má° takový hlad, že by° sněd(l)° vola na posezení; Je° tu° smrad/vzduch, že by v něm hál stála*.

Na základe prítomnosti komparátora (porovnávacieho slova) *jak/jako* sa medzi prirovnania zaraďujú nielen také symetrické frazémy ako *letos j. loni, to je, potomě j. v noci, pěšky j. za vozem* — ale i *dělej j. dělej, buď j. buď, tak j. tak*.

Ako ukazujú aj inojazyčné paralely, prirovnanie sa môže vysloviť kondenzovane jedným (odvodeným) slovom, niekoľkými slovami (syntagma, kolokácia), ale i vetou a súvetím.

Teoretická štúdia F. Čermáka *Česká přirovnání* zaraďuje prvý zväzok *Slovníka české frazeologie a idiomatiky* do vývinového prúdu lexikologickej a lexikografickej aktivity českých jazykovedcov. Dielo dobre plní teoretické a pedagogické požiadavky kladené na podnetnú učebnú príručku pre študentov filozofických fakúlt študijného odboru český jazyk a literatúra (zväzok schválilo Ministerstvo školstva Českej socialistickej republiky ako vysokoškolskú príručku).

Dielo má teoretický aj praktický význam a dáva veľmi názorný príklad i pre slovenskú jazykovedu v okruhu lexikológie aj pri práci na slovenskom frazeologickom slovníku. *Slovník české frazeologie a idiomatiky* bude výborne slúžiť aj teoreticky menej pripravenému používateľovi, ale najmä slovenským umelcom, prekladateľom; pritom stavia v okruhu frazeológie ako lingvistickej disciplíny aj problémy, ktoré čakajú na doriešenie.

Posúdiť problém širšie postaveného prirovnania, transformácií, ale i minimálnej frazeologickej jednotky umožní až celé trojzväzkové dielo. Inojazyčné ekvivalenty českých prirovnaní dávajú podnety aj pre porovnávaciú frazeológiu.

Gejza Horák

Exkluzívny slovníček

[Slovensko-vietnamský geodetický a kartografický slovník. Časť 1. Bratislava, Výskumný ústav geodézie a kartografie v Bratislave 1984. 28 s.]

O edičnej činnosti Výskumného ústavu geodézie a kartografie nájde čitateľ stručnú zmienku v prehľade terminologickej činnosti po oslobodení [pozri Kultúra slova, 19, 1985, s. 129—139]. V sérii označovanej podtitulom *RAD 5* vyšiel nedávno slovensko-vietnamský prekladový slovník obsahujúci geodetické a kartografické termíny. Treba však povedať, že tento slovník nápadne vybočuje z radu, v ktorom dosiaľ vychádzali iba terminologické slovníky s definíciami termínov. Za vybočenie pokladáme to, že je čírym súpisom usporiadaných slovenských termínov s priradenými termínmi vo vietnamskom jazyku. Publikácia nemá totiž nijaký úvod ani doslov, z ktorého by sa používateľ dozvedel, na aký cieľ sa pripravila, akým spôsobom sa pripravovala (výber hesiel ap.), ako je to v iných publikáciách tejto série (porov. napr. terminologické príručky *Inžinierska geodézia*, *Teória chýb a vyrovnávací počet*, *Evidencia nehnuteľností* atď.). A práve v nej by bol úvod či doslov neobyčajne potrebný. Mohla v ňom byť stručná zmienka o zostavovateľovi (iba v tiráži sa uvádza: *zostavil Nguyen Tu Dung*), mohla sa napr. spomenúť a opísať sústava diakritických znamienok pri písmenách vo vietnamských slovách, ktorá je nepomerne bohatšia a zložitejšia ako sústava diakritických znamienok v slovenčine, a mohlo sa aspoň naznačiť, aký vplyv majú tieto znamienka na výslovnosť jednotlivých hlások. Takisto sa mohlo uviesť niečo o tom, ako je v oslobodenom Vietname organizovaná terminologická práca a celkom zaujímavé mohlo byť porovnanie prístupu k terminológii u nás a vo Vietname atď.

Pravda, aj bez podobného úvodu dá sa z publikovaného materiálu niečo vypožorovať. Napríklad to, že po termínoch, ako sú *astronómia*, *azimut*, *funkcia*, *intenzita*, *geometria*, *inžinier*, *kvadrant*, *polygón* (*polygónový*) atď., ktoré sa u nás pokladajú za internacionalizmy, niet vo vietnamčine ani stopy. (Ako je známe, v európskych jazykoch sa všetky tieto termíny vyskytujú v príslušných adaptáciách.) Z toho vyplýva, že na tvorenie vietnamskej odbornej terminológie slová grécko-latinského pôvodu nevplyvajú tak ako na tvorenie terminológií európskych jazykov. Istý reflex nášho prístupu k pomenovaniu možno nájsť v publikovanom materiáli iba pri tzv. dedikačných termínoch; adaptované podoby vlastných mien bádateľov sú identifikovateľné aj vo vietnamčine: *metóda*, *Gaussova* (v texte je chybné vytlačené *Gaussová*) — *phương pháp Gau-xô*; *metóda*, *Schrieberova* — *phương pháp Sôchei-be*; *rovnica*, *Brunsova* — *phương-trình Bô-runxô*; *rovnica*, *Laplaceova* — *phương trình La-pla-xô* atď.

Publikovaný terminologický materiál má označenie *časť 1*, z čoho možno usúdiť, že sa pravdepodobne pripravuje aj vydanie vietnamsko-slovenskej verzie. Bolo by užitočné, aby sa aspoň do druhej časti dostalo to, čo sa prekvapujúco vynechalo z prvej časti, aby sa naša poznámka o exkluzívnosti publikácie nemusela vzťahovať aj na absenciu predpokladaných náležitostí.

Ivan Masár

Výstavný, výstavnícky, vystavovateľský. — Ing. J. Mikloš, sekretariát hlavnej komisie pre výstavníctvo SSR: „V terminológii vystavovateľskej činnosti sa bežne používajú pojmy *výstava*, *vystavovateľ* a prídavné mená *výstavnícky*, *vystavovateľský*, *výstavný*, ktoré sa často pridávajú k podstatným menám, napr. *vystavovateľská organizácia*, *prax*, *výstavnícka akcia*, *organizácia*, *sieň*, *výstavnícky areál* atď. Namiesto týchto spojení sa často používajú spojenia so slovom *výstavný*, čo je podľa nášho názoru nesprávne.“

Neistotu v používaní adjektív *výstavný*, *vystavovateľský*, *výstavnícky* treba pokladať za priamy dôsledok toho, že používatelia uvedeného súboru spojení si neuvedomujú, od čoho sú adjektíva *výstavný*, *výstavnícky*, *vystavovateľský* utvorené, a že teda nepoznajú ich význam. Prekvapuje to jednak preto, že slovo tvorné a v dôsledku toho aj sémantické väzby sú vo väčšine prípadov veľmi zreteľné, jednak preto, že Slovník slovenského jazyka významy jednotlivých adjektív vysvetľuje celkom spoľahlivo (s výnimkou adjektíva *vystavovateľský*, ktoré nezaznamenáva). Podľa tohto slovníka prídavné meno *výstavný* má význam „slúžiaci na vystavovanie, súvisiaci s výstavou“. Adjektívum sa spája s podstatnými menami *areál*, *priestor*, *pavilón*, *sieň*, *miestnosť*, *katalóg*, *exponát*, *predmet* atď. (Okrem toho prídavné meno *výstavný* má aj význam „pekné, vynikajúco postavený, urobený ap., dokonalý, krásny“.)

Adjektívum *výstavnícky* je vzťahové adjektívum k slovu *výstavníctvo* a môže bližšie určovať substantíva *poďujatie*, *zámer*, *prax* a i.

Pri adjektíve *vystavovateľský* je situácia zložitejšia, ako sa zdá na prvý pohľad. Slovo tvorná súvislosť so substantívom *vystavovateľ* je síce celkom zreteľná a na jej základe možno význam adjektíva *vystavovateľský* opísať slovami „vzťahujúci sa na vystavovateľa, súvisiaci s vystavovateľom“, resp. v druhom rade aj „vzťahujúci sa na vystavovateľstvo“, ale tým sa o jeho význam nehovorí všetko. Pri hlbšom skúmaní adjektív tohto typu sa ukázalo, že nemajú rovnaký štruktúrny význam (pozri J. Horecký, Prídavné mená typu budovateľský. Kultúra slova, 19, 1985, s. 295), že ich fundujúcim prvkom nemusí byť len podstatné meno utvorené príponou *-teľ* (resp. *-stvo*), ale že ním môže byť aj príslušné sloveso. Na adjektíve *vydavateľský* sa dokazuje, že napr. v spojení *vydavateľská prax* nejde o význam „prax vydavateľov“, ale o význam „prax pri vydávaní kníh a časopisov“ (porov. na s. 295). Analogicky možno vysvetliť aj význam adjektíva *vystavovateľský* v spojení *vystavovateľská prax*: je to prax spojená s vystavovaním.

Usmerneniu praxe, ktorá sa podľa listu pisateľa začína rozkolísavať, azda prospeje takéto zjednodušené odporúčanie: čo súvisí s výstavou a vystavovaním, treba označovať najmä prídavným menom *výstavný*, čo sa týka vystavovateľov, je *vystavovateľské*, a čo sa vzťahuje na výstavníctvo, je vyjadrené prídavným menom *výstavnícky*. Ak sa toto rámcové odporúčanie premietne napr. na dvojicu *výstavná akcia* — *výstavnícka akcia*, celkom zreteľne vynikne jej významový rozdiel: *výstavná akcia* = akcia spojená s výstavou, s vystavovaním; *výstavnícka akcia* = akcia pripravená výstavníctvom ako organizáciou. Pravdaže, za tým, čo pisateľ nazýva rozkolísavaním praxe, treba

vidieť fungovanie adjektív s nerovnakým štruktúrnym významom v texte. Ako sa už pripomenulo, je to najmä prípad adjektíva *vystavovateľský* (napr. v spojení *vystavovateľská prax*).

Adjektíva *výstavný*, *výstavnicky*, *vystavovateľský* sú odvodeniny patriace do slovotvorného hniezda slovesa *vystavovať*. Od tohto slovesa je na druhom stupni odvodzovania konverziou (t. j. s využitím gramatických morfémy) utvorené substantívum *výstava* a od neho na tretom stupni príponou *-ný* vzťahové adjektívum *výstavný*. Adjektívum *výstavnicky* je koncovým článkom reťazca *vystavovať — výstava — výstavný — (*výstavník) — výstavníctvo*. Napokon adjektívom *vystavovateľský* sa uzatvára reťazec *vystavovať — vystavovací — vystavovateľ/vystavovateľstvo*. Isteže koncové články odvodzovacieho reťazca si udržiavajú živý vzťah k prvému základu odvodzovania (v tomto prípade k slovesu *vystavovať*), no najživší je vzťah k bezprostrednému základu odvodzovania (*výstava — výstavný*, *vystavovateľ — vystavovateľský*, *výstavníctvo — výstavnicky*) a ten popri slovotvorných prostriedkoch najviac ovplyvňuje konštituovanie ich významu. Ukazuje sa, že podmienkou adekvátneho používania niektorých odvodených slov je rešpektovanie slovotvorných súvislostí. V opačnom prípade sa vnáša neistota aj do používania bezproblémových slov a utvárajú sa spojenia, ktoré inak chápe oznamovateľ a inak prijímateľ informácie. K takémuto rozporu dochádza, keď oznamovateľ použije v informácii napr. spojenie *výstavnicky priestor* a má pritom na mysli priestor, na ktorom sa bude vystavovať, t. j. *výstavný priestor*.

Ivan Masár

Radovo, či rádovo vyšší? — J. M. z Bratislavy sa spytuje: „Zaujímalo by ma, aký je Váš názor na vyjadrenia *Jeho zárobok je teraz radovo vyšší*. — *Je na tom rádovo lepšie*. — *Stojí to rádovo tisíc korún* a pod. *Výrazy radovo, radove, rádove* často počúvam najmä u ekonómov a dakedy aj technikov. Napokon by som chcel vedieť, či v matematike treba slovo *rád* nahrádzať slovom *poriadok*.“

Pri posudzovaní adekvátnosti používania prísloviek *radovo*, *rádovo*, resp. adjektív *radový*, *rádový* musíme vychádzať z významu ich slovotvorných základov čiže so substantív *rad* a *rád*. Obidve slová sú viacvýznamové. Základným významom slova *rad* je „viac jednotlivcov alebo vecí usporiadaných vedľa seba alebo za sebou v jednej línii“ (porov. Slovník slovenského jazyka. 3. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1963, s. 681), napr. *rad ľudí*, *rad domov*, *rad zubov*, *stáť v rade*. So slovom *rad* sa stretávame aj v názvoch ulíc, kde sú domy len na jednej strane, napr. *Dostojevského rad*. Slovo *rad* sa ďalej vyskytuje pri označovaní sledu, poradia, v ktorom niečo nasleduje za sebou. S týmto významom súvisí frekventované frazeologizované spojenie *v prvom rade*, ktoré má ten istý význam ako častice *predovšetkým*, *najmä* a spojenie *na prvom mieste*. Ak ide o neurčitý počet predmetov alebo javov, takisto možno použiť slovo *rad* — *rad výrobkov*, *rad dní*, *rad udalostí*. V matematike sa termínmi *aritmetický rad*, *geometrický rad* označuje sled čísel usporiadaných vzostupne alebo zostupne podľa istých zásad. V slovenčine máme aj

homonymné slovo *rad* vo význame „vysoké štátne vyznamenanie“, napr. *Rad republiky*, *Rad práce*. Ďalším homonymom je značka *rad*, t. j. značka radiánu, hlavnej jednotky rovinného uhla a prvej doplnkovej jednotky zákonnej sústavy SI.

Od substantíva *rad* je utvorené adjektívum *radový*. Jeho význam súvisí s významami slova *rad*, ktoré sme spomenuli. Často sa vyskytuje v spojeniach ako *radová zástavba*, *radová číslovka*, *radový občan*. Príslovka, ktorá by bola utvorená od adjektíva *radový*, je doložená zriedkavo.

A teraz prejdeme k substantívu *rád*, ktoré sa používa ako odborný termín v matematike. Vyjadruje sa ním exponent v príslušnej mocnine desiatok, napr. spojeniami *jednotky nultého rádu*, *prvého rádu*, *druhého rádu* atď. sa v desatinnej sústave označujú jednotky, desiatky, stovky a pod. V geometrii sa názvom *rád* označuje počet údajov, ktorými sa jednoznačne určuje poloha základného prvku v geometrickom útvere (porov. SSJ 3, s. 681). V matematickej terminológii sa termín *rád* nemá nahrádzať slovom *poriadok*. Druhý význam slova *rád* je „rehoľa“.

Od substantíva *rád* v spomenutých významoch je odvodené adjektívum *rádový*, príslovka má podobu *rádovo*, nie *rádove*. V spojeniach, o ktorých bola reč na začiatku — *rádovo vyšší*, *rádovo lepší*, je správna iba príslovka *rádovo* (t. j. o istý stupeň, o istú kategóriu, resp. podstatne) vyšší, lepší. Vo vete *Stoží to rádovo tisíc korún* je chybné nielen to, že je v ňom použitá príslovka *rádovo*, ale rovnako by v ňom neobstála ani príslovka *rádovo*, pretože pri vyjadrovaní konkrétnej sumy ťažko hovoriť o nejakom ráde (stupni, kategórii). Tu sa príslovke *rádovo* prisudzuje pravdepodobne význam „bežne, asi, približne“, resp. chce sa ňou naznačiť, že cena výrobku sa dá vyjadriť číselnou hodnotou okolo tisíc.

Príslovka *rádovo* sa v súčasnosti stala v istých kruhoch dosť módnou. Ako sme ukázali na príkladoch, niekedy sa používa na vyjadrenie zaradenia nejakého javu podľa určitej hodnoty, kategórie, podľa istého stupňa, resp. v hovorenej reči ovplyvnenej odborným vyjadrovaním aj namiesto prísloviek *podstatne*, *veľmi*, *značne*, *zásadne* (takéto použitie príslovky *rádovo* by sme v spisovných vyjadreniach hodnotili ako nevhodné). Dakedy sa však príslovka *rádovo* používa nefunkčne ako výplnkové slovo (bez plnej významovej hodnoty, resp. s významom „asi, približne; bežne“) len na vzbudenie dojmu akej-si odbornosti či učenosti.

Eva Rísová

Záujmový krúžok a záujmový útvar. — M. Kollárová, vychovávateľka ŠD pri ZŠ Prievidza: „V ostatnom čase vystupuje do popredia organizovanie záujmovej činnosti a záujmovej krúžkovej činnosti žiakov. V tejto súvislosti sa stretávam s pojmom *záujmový útvar*. Čo je teda správne: *záujmový krúžok* alebo *záujmový útvar*?“

Z formulácie pisateľky nie je celkom jasné, či sú pomenovania *záujmová činnosť* — *krúžková záujmová činnosť* rovnoznačnými pomenovaniami jedného pojmu. V odpovedi vychádzame z predpokladu, že pomenovanie *záujmová činnosť* nie je iba skráteným variantom pomenovania *krúžková záujmová*

činnosť, lebo záujmová činnosť sa nemusí rozvíjať iba v krúžkoch, ale napr. v kluboch, súboroch ap.

Krúžková záujmová činnosť predpokladá organizovanie záujmových krúžkov. Je známe, že takéto krúžky naozaj jestvujú a podľa náplne činnosti majú pomenovanie *divadelný krúžok*, *hudobný krúžok*, *tanečný krúžok*, *výtvarný krúžok*, *literárny krúžok*, *krúžok šikovných rúk*, *krúžok mladých ochrancov prírody* atď. Súbor pomenovaní teda ukazuje, že slovo *krúžok* je v okruhu záujmovej činnosti žiactva pevne ustálené. Používa sa vo význame „menšia skupina žiakov, ktorých spájajú rovnaké záujmy a záľuby“. Z tohto vymedzenia, ako aj zo samých spojení vidieť, že slovo *krúžok* sa dostalo do nových vecných súvislostí a že so zreteľom na jeho vymedzenie v Slovníku slovenského jazyka I [tam je vymedzenie „kultúrny alebo vedecký spolok“, s. 779] treba hovoriť prínajmenej o ďalšom významovom odtienku.

Ustálenosť a častý výskyt slova *krúžok* v okruhu záujmovej činnosti žiakov sú vážnym argumentom proti tomu, aby sa toto slovo v spomínaných pomenovaniach začalo nahrádzať slovom *útvár*, a to aj napriek tomu, že slovo *útvár* má význam „organizovaná jednotka“ (pozri Slovník slovenského jazyka IV, s. 731) a so zreteľom naň by takáto náhrada bola možná. Proti potrebe zavádzať slovo *útvár* do uvedených pomenovaní časti svedčí aj to, že toto slovo sa terminologicky využíva v inom prostredí (vo vojsku, kde označuje základnú organizačnú jednotku, v rozličných formách mimoškolského vzdelávania ap.), ako aj to, že by takto vznikli viaceré pomenovania, napr. *literárny útvár*, *hudobný útvár*, *tanečný útvár*, ktorých významy by sa bez kontextu nedali spoľahlivo identifikovať. Povedzme pomenovaním *literárny útvár* by bolo treba rozumieť jednak skupinu žiakov, ktorí majú osobitnú záľubu v literatúre, jednak literárny žáner (román, novelu, drámu atď.). V prostredí, kde sa predpokladá častý výskyt takýchto dvojznačných pomenovaní, je to viditeľná nevýhoda oproti jednoznačnému pomenovaniu *literárny krúžok*.

Za zachovanie pomenovania *krúžok* v tých situáciách, ktoré zaujímajú písateľku, nepriamo hovorí vyhláška o organizovaní činnosti domov pionierov a mládeže, staníc mladých technikov, staníc prírodovedcov a staníc mladých turistov. V § 3 ods. 3 tejto vyhlášky sa píše: „Pravidelná záujmová činnosť sa uskutočňuje v jednotlivých oddeleniach domov a staníc v záujmových útvaroch [záujmové krúžky, kluby, športové družstvá atď.], ktoré pracujú počas celého roku podľa plánu činnosti...“ [pozri v Zbierke zákonov č. 104/1979, s. 551]. Z citátu jasne vidieť, že spojenie slov *záujmový útvár* plní funkciu súhrnného pomenovania, ktorému sú podradené pomenovania *záujmový krúžok*, *klub*, *športové družstvo* a ďalšie, a zároveň funkciu ekonomického vyjadrovacieho prostriedku v texte príslušnej vyhlášky. Z tejto dvojitej úlohy však nijako nevyplyva, že v ustálených pomenovaniach rozličných krúžkov sa má slovo *krúžok* nahrádzať slovom *útvár*.

Ivan Masár

Pacientka, gen. pl. pacientiek, či pacientok? — „V ústnom, ale aj písomnom prejave som sa stretla“, telefonovala nám E. B. z Bratislavy, „s dvoma podobami tvarov genitívu množného čísla od slova *pacientka*: *pacientiek* aj *pacientok*. Ktorý z týchto tvarov je správny?“

Dvojaká podoba genitívu plurálu od podstatného mena ženského rodu *pacientka* vyplýva z hodnotenia spojenia *-ie-* v danom slove. V slove *pacientka* (*pacient*, *pacientský* a pod.) ako v slove cudzieho pôvodu sa *-ie-* pôvodne hodnotilo ako dve hlásky: *i*, *e*, teda slovo *pacientka* sa zaraďovalo medzi štvorslabičné slová: *pa-ci-ent-ka*, preto pri tvorení genitívu plurálu vkladnou dvojhláskou *-ie-* nedochádzalo k porušeniu rytmického zákona: *pa-ci-en-tiek*. Tento tvar uvádza napr. aj Slovník slovenského jazyka (III, 1963, s. 5).

Pri tvorení genitívu plurálu podstatných mien vzoru *žena* platí jednoduché pravidlo: a) slová zakončené na *-ka* majú v tomto páde vkladnú dvojhlásku *-ie*, b) ak predchádzajúca slabika v slove je dlhá, vkladá sa samohláska *-o-*, aby sa neporušil rytmický zákon.

V súčasnej slovenčine treba slovo *pacientka* pokladať za zdomácnené; už sa nepocituje ako cudzie, preto sa v ňom spojenie hlások *-ie-* hodnotí ako dvojhláska (porov. najnovšiu príručku Ā. Kráľa *Pravidlá slovenskej výslovnosti*, Bratislava 1984, s. 414). Slovo *pacientka* sa tak zaradilo úplne do paradigmatického systému tých slov vzoru *žena*, pri ktorých sa po dlhej slabike, teda aj po slabike s dvojhláskou, v genitive plurálu vkladá samohláska *-o-* (porov. napr. *borievka* — *borievok*, *polievka* — *polievok*, *dievka* — *dievok*, *pionierka* — *pionierok*, *inžinierka* — *inžinierok*). Gramaticky správnym tvarom je teda podoba genitívu plurálu *pacientok*. Takéto hodnotenie prispieva k odstraňovaniu výnimiek z ustáleného systému v slovenčine: po dlhej slabike v koreni slova má nasledovať krátka slabika.

Eugénia Bajzíkovej

Rada a porada. — A. M. z Nitry nám napísal: „Pri svojej práci často pričádzam do styku s ľuďmi. Viaceré z konzultácií sa začínajú spojeniami *prosil by som si poradu*, *prišiel som si po poradu*. Zaujímalo by ma, či je toto spojenie pri konzultáciách na mieste“.

Slovo *porada* súvisí so slovesami *radiť*, *poradiť sa*. S vývinom slovenčiny sa menil jeho význam: po začiatku sa ním pomenúval jav, ktorý dnes označujeme slovom *rada*, teda „návod, poučenie, priateľský pokyn“. V kartotéke oddelenia dejín slovenčiny Jazykovedného ústavu E. Štúra SAV sme zistili, že slovo *porada* patrí k tým slovám, ktoré majú v slovenčine dlhú tradíciu: písomné záznamy ho dokladajú už zo 16. storočia. Najstaršími dokladmi naň sú záznamy z Bartošoviec z roku 1554 a z Martinského protokolu z r. 1597 v spojení *prísť po poradu*. V súčasnosti sa slovo *porada* bežne používa vo význame „úradný rozhovor, oficiálne rokovanie o niečom, o riešení nejakého problému“ a možno ho doložiť týmito príkladmi z dennej tlače: *V Aténach sa začala regionálna rada balkánskych štátov o utvorení bezjadrového pásma v tejto oblasti nášho kontinentu.* — *Každé ráno o deviatej hodine je porada dispečerov, na ktorej urobia program vykládky a nakládky na 24 hodín.* — *Viac o tom budeme vedieť po zjatrnej porade všetkých zainteresovaných organizácií zvolanej podnikovým riaditeľstvom Doprastavu.* — Porada môže mať rozličné

formy a rozličné ciele: podľa toho rozoznávame napr. *pracovnú, výrobnú, operačnú, pedagogickú, zhodnocovaciu poradu*. Vo význame „poradenie — rozhovor, pri ktorom niekto niekomu radí“ sa slovo *porada* v súčasnosti hodnotí ako zastarané. Častejšie sa s ním stretávame už len v prejavoch starších ľudí a v dielach našich klasikov: *Rozumie sa samo sebou ... porady boli by pre každého celkom bezplatné*. (P. Jilemnický) — *Či niekto neslýchaj o dakej porade?* (J. Král)

So slovom *porada* súvisia aj slová *poradca*, „človek poskytujúci rady, návod“ v niektorých odborných otázkach, *expert*, *poradenstvo* — „služba (verejnosti) spočívajúca v poskytovaní návodov, rád v odborných otázkach“, *poradenský* — „určený na poskytovanie rád“, *poradňa* — „inštitúcia určená na poskytovanie odborných rád, pokynov verejnosti“ (porov. Slovník slovenského jazyka 3, s. 289—291).

Slovo *rada*, s ktorým sa slovo *porada* v spomenutej situácii niekedy zamieňa, má dva významy. Prvý z nich „návod, poučenie, priateľský pokyn“ je známy napr. aj z frazeologických spojení *dobrá rada stojí groš, dobrá rada nad zlato, nieť mu rady ani pomoci*. Uvedieme niekoľko dokladov na slovo *rada* z tlače a beletrie: *Ráno ho ešte nakřmila, polospiacej sestře dala zopár rád a odišla* [Tlač] — *Požičíval si od něho knížky a neraz si zašel do školý po radu*. [M. Chudík] — *Jedni boli mladí a neskúsení, druhí skúsení až-áž. Preto ich rady plávali na povrchu ako olej*. (H. Zelínová)

V druhom význame sa slovom *rada* označuje „výbor, zbor, orgán, ktorý preberá isté otázky“: *rada národného výboru, vedecká rada, študentská rada, pedagogická rada, medzinárodná elektrokardiologická rada* a pod.

Záver: Spojenie *príšiel som si po radu*, na ktoré sa náš čitateľ spytuje, pociťujeme ako zastarané. K spolupracovníkom alebo priateľom si už dnes nechodíme po dobrú poradu, ale iba *po dobrú radu*.

Katarína Hegerová

Odolnosť konštrukcie a odpor konštrukcie. — Ing. A. M., Ústav stavebníctva a architektúry SAV: „V normách RVHP z oblasti stavebných konštrukcií vznikajú problémy s výstižným prekladom ruského termínu *soprotivlenije* [angl. *resistance*]. Mám na mysli najmä spojenie *soprotivlenije konstrukcii*, ktoré sa podľa mojej mienky musí prekladať dvojako: 1. ak sa posudzujú účinky zafáženia, ak konštrukcia kladie proti nim odpor [napr. pri prenikaní vetra do budovy], treba hovoriť o *odpore konštrukcie proti účinkom vetra* — konštrukcia je aktívna; 2. ak konštrukcia odoláva účinkom zafáženia a ich veľkosť neoplyvní, iba ich prenáša do základov, treba hovoriť o *odolnosti konštrukcie proti účinkom zafáženia* — konštrukcia je v takomto prípade pasívna.“

Problém pisateľa nie je na prvom pláne jazykovým problémom. Napokon prekladové slovníky uvádzajú pri ruskom slove *soprotivlenije* ekvivalenty *odolnosť, odpor*, z čoho sa dá priamočiaro uzavrieť, že spojenie *soprotivlenije konstrukcii* možno preložiť dvoma ekvivalentmi: *odolnosť konštrukcie* alebo *odpor konštrukcie*. V prvom rade je to jemný terminologický problém, pri ktorom treba rozhodovať o výbere jedného alebo druhého ekvivalentu nielen

na základe jazykových poznatkov, ale aj na základe širokých poznatkov o pomenúvanej veci. Prirodzene, že jazykové slovníky nesprostredkúvajú prekladateľovi takéto poznatky. Pisateľ ako odborník v stavebníctve chce práve s prihliadnutím na vecné znalosti prekladať ruský termín *soprotivlenije konštrukcii* raz ekvivalentom *odolnosť konštrukcie* (v prípadoch, keď — ako sám píše — je konštrukcia pasívna), inokedy ekvivalentom *odpor konštrukcie* (keď sa berie do úvahy aktivnosť konštrukcie). Z našej strany môžeme iba potvrdiť, že obidva ekvivalenty z jazykovej stránky vyhovujú, významovo sa dajú zreteľne rozlíšiť a že prístup pisateľa k danému prekladateľskému a terminologickému problému je uvážení. Otvorenou však zostáva otázka, prečo aj ruština, aj angličtina vystačia s jedným termínom. Z jazykového pohľadu ide vari o bežný úkaz, že pri mnohých lexikálnych jednotkách v cieľovom jazyku nachodíme viac synonym ako vo východiskovom jazyku.

Ivan Masár

Domovový poriadok — domáci poriadok — poriadok domova mládeže. — A. S. z Humenného nám píše: „Ako nazvať poriadok platiaci pre obyvateľov domova mládeže? Nie som si istý, či by bolo vhodné nazvať ho domovový poriadok.“

„Ako sme vyrozumeli, pisateľ listu má problém s utvorením vzťahového prídavného mena od slova *domov* vo význame „inštitúcia, v ktorej sa osobám istej vekovej kategórie alebo sociálnej skupiny poskytuje ubytovanie a stravovanie“.

Pokiaľ ide o podobu adjektíva *domovový*, pochybnosť pisateľa listu je na mieste. Priamočiary postup pri tvorení vzťahového adjektíva príponou *-ový*, aj keď veľmi produktívnu, by v tomto prípade neobstál. Od podstatných mien s takým hláskovým usporiadaním, ako sú *domov*, *ostrov* ap., sa vzťahové prídavné mená príponou *-ový* zvyčajne netvorí. K podstatnému menu *ostrov* jestvuje adjektívum *ostrovný* (napr. *ostrovný štát*), analogické tvorenie pri slove *domov* však nie je. Nemožno využiť ani prídavné meno *domovský*, ktoré sa uvádza v Slovníku slovenského jazyka I, s. 296, pri heslovom slove *domov*, lebo toto adjektívum sa zasa viaže na iný význam slova *domov*, na význam „miesto, obec ap., odkiaľ niekto pochádza“, ako to vyplýva napr. zo spojení *domovská príslušnosť*, *domovské právo*.

Ponúka sa však možnosť vybrať si prídavné meno, ktoré síce nie je utvorené priamo od slova *domov*, ale nesporne patrí do tohto významového okruhu. Je to prídavné meno *domáci* používané bežne v spojení *domáci poriadok* na označenie ustálených zvyklostí v dome, v domácnosti (ktoré treba dodržiavať). Pravdaže, táto možnosť sa obmedzuje iba na spojenie *domáci poriadok*. Ak by pisateľ listu hľadal spôsob, ako naznačiť širšie okolnosti, totiž ak by chcel pomenovať iné náležitosti vzťahujúce sa na domov (mládeže), musel by použiť spojenie s genitívom: *budova domova*, *zamestnanci domova* ap. Pravda, spojenie s genitívom možno použiť aj v súvislosti s nastoleným problémom, teda popri *domáci poriadok* aj *poriadok domova mládeže*. A ako sme sa presvedčili, v jazykovej praxi sa práve spojenie *poriadok domova mládeže* najviac používa.

Viera Slivková

Poznámky o ohlasovaní vlakov staničným rozhlasom

Cestujúci železnicou sa často rozčufujú, že nerozumejú, na ktorý vlak, resp. smer sa v staničnom rozhlase upozorňuje. Hlásenie je rýchle, slová splývajú, ozvena rozľahlých uzavretých i voľných priestorov ruší a nedovolí rozlíšiť význam jednotlivých slov hlásenia. K nezrozumiteľnosti prispieva aj mnohovravnosť a informácie, ktoré sú z hľadiska cestujúceho zbytočné. Vysielanie prebieha na všetkých staniaciach približne rovnako. Zaznie ustálený signál, a hoci ešte ani nedoznala jeho ozvena, už sa z reproduktorov valí nepretržitý prúd reči asi takto: *Rýchlik 505 s odchodom 12 hodín 30 do Kraľovian, Ružomberka, Liptovského Mikuláša... a Košíc príde k druhému nástupišťu [je pristavený, stojí pri druhom nástupišťu, je pripravený na odchod], ráčte nastupovať [nastupujte, urýchlene nastúpte, ukončte nástup]*. Pre cestujúceho je najdôležitejšia informácia o staniaciach, prípadne o konečnej stanici, čiže smer a cieľová stanica vlaku a nástupišťe. Pri prestupovaní alebo pri neskorom príchode na stanicu sú často preňho rozhodujúce zlomky minúty. Mali by sa preto rozlišovať dva druhy hlásení. Podrobnejšie pred príchodom vlaku, ale čo najvýstižnejšie a najúspornejšie, a veľmi krátke v čase príchodu, resp. pred odchodom vlaku. V každom prípade by sa mali názvy staníc uvádzať v prvom páde. Predložkové pády jednak predlžujú informáciu, jednak deformujú názov (napr. *do Vrútok*, ale *smer Vrútky*). Treba rátať s tým, že počas letnej, ale aj zimnej turistickej sezóny čaká na vlak a informáciu o jeho príchode aj veľa cudzincov, ktorí síce názvy cieľovej stanice svojej cesty poznajú, ale hlásenie s predložkovým pádom nielen im, ale často aj domácim cestujúcim znemožňuje, resp. sťažuje porozumenie. Číslo vlaku je pre cestujúceho často zbytočné. Malo by sa uvádzať iba vtedy, keď približne v rovnakom čase odchádzajú tým istým smerom dva vlaky. Výstižné hlásenie pred príchodom vlaku by malo znieť asi takto: *Rýchlik smer Kraľovany, Ružomberok, Liptovský Mikuláš... Košice príde k druhému nástupišťu. Opakujem. Rýchlik smer Košice príde k druhému nástupišťu*. Po príchode vlaku k nástupišťu by malo hlásenie byť ešte kratšie: *Rýchlik smer Košice stojí pri druhom nástupišťu. Urýchlene prestúpte. Očká o dve minúty*.

Stručnosť a výstižnosť je iba jedna podmienka zrozumiteľnosti. Druhá podmienka je jasná a zrozumiteľná artikulácia, správne vyslovovanie názvov jednotlivých staníc s osobitným zdôraznením názvu konečnej, cieľovej stanice. Medzi jednotlivými názvami staníc treba robiť krátke prestávky, aby názvy nesplývali a dali sa porozumieť. Takisto treba urobiť krátku prestávku a čakať, až doznie signál, zvučka staničného rozhlasu.

Staniční hlásatelia by si mali predstaviť cestujúceho a jeho potreby a informácie o príchode a odchode vlakov ap. by mali vždy podávať jasne, zrozumiteľne a primeraným tempom, aby v plnej miere poslúžili cestujúcim a aby ich práca nebola samoúčelná a formálna.

Konštantín Palkovič

O nedostatočnej jazykovej kultúre niektorých našich občanov sa už toho napísalo neúrekom. A zlepšenie nie a nie prísť. Značná časť viny sa pripisuje tomu, že sa nevenuje dostatočná pozornosť vyučovaniu slovenského jazyka v školách. Človeka preto neprekvapí, keď počuje nesprávne slovo z úst priateľa, na ulici, v obchode... Chyby pri ústnej komunikácii sú už takým častým zjavom, že mnohokrát pri ich počutí len rezignovane mávneme rukou. O to viac však prekvapia tam, kde by sme ich najmenej očakávali: v textoch, ktoré boli (resp. mali byť) vopred pripravené a schválené. Medzi ne patria aj inštrukcie pre používateľov na obaloch niektorých výrobkov.

Každý z nás iste dobre pozná obľúbenú pochúťku detí {a nielen ich} — *ryžové burizony* {výrobca Cukrovar a kávoviny, n. p., Sereď}. Pri ich náhodnej konzumácii ma zaujal text na obale, ktorý opisuje spôsoby ich použitia. Hneď v prvej vete čítame: „...*pridávame burizony do miešaných vajec, vajec so salámom a k príprave ryžového múčniku*...“ Autorovi zrejme nezišlo na um, že v spisovnej slovenčine neexistuje substantívum mužského rodu *salám*, ale iba ženského rodu *saláma* a že substantívum *múčnik* má v genitíve sg. pádovú príponu *-a*. Čítame ďalej: „*Nedoporučujeme pridávať väčšie množstvo mlieka alebo vody*...“ S používaním nesprávneho slovesa *doporučovať* namiesto správneho *odporúčať* sa stretávame denne. Nie som purista a rozhodne nie som za to, aby sa slovenčina naivne bránila vplyvu iných jazykov, ale v tomto prípade {a takisto v prípade používania nesprávnych slov *doprevádzať* a *doprovod* namiesto správnych *sprevádzať* a *sprievod*} je situácia jednoznačná.

Týmto sa však výpočet chýb v texte na obale spomenutého výrobku nekončí. Nasleduje veta: „*K príprave kaše ako výdatných raňajok stačí zaliať studeným, alebo teplým mliekom*...“. Správne písanie čiarky v slovenčine je stále kameňom úrazu pre mnohých {aj kvalifikovaných} ľudí napriek tomu, že jej písanie pred priradovacími spojkami pri spájaní priradených častí vetného člena sa v našich školách preberá už v 7. ročníku základnej školy.

Nuž a pre úplnosť: „[Burizony] *Sú zvlášť vhodným pokrmom pre dietnu a detskú výživu*, ...“ Aj keby sme prižmúрили oko a pripísali vynechanie dižňa v slove *dietna* na konto tlačiarenskému škriatkovi, nič to nemení na fakte, že nedostatky, o ktorých tu bola reč, by sa naozaj v textoch určených pre široký okruh spotrebiteľov nemali vyskytovať. A už vôbec nie v textoch, ktoré by mali okrem rúk autora prejsť aj rukami toho, kto je za ich schválenie zodpovedný. Ďalší dôkaz toho, že vo zvyšovaní jazykovej kultúry našich občanov máme ešte stále čo robiť.

Marián Andričík, Košice

Poznámka redakcie:

Okrem chýb naznačených našim čitateľom sa v texte návodu vyskytujú aj ďalšie nedostatky: predložkové spojenie *k príprave (ryžového múčnika, kaše)*

treba nahradiť predložkovým spojením s predložkou *na*, teda *na prípravu [ryžového múčnika, kaše]*; namiesto spojenia *miešané vajcia* sa na pomenovanie jedla z vajec mal použiť názov *praženica*, ktorý sa používa aj v kuchárskej terminológii [porov. napr. E. BRHLÍK — J. ROMANUK: *Príprava jedál. Technológia* pre 1., 2. a 3. roč. OV a VŠ — učebný odbor kuchár. Bratislava, SPN 1975, 752 s.].

Ks